

PAPER DETAILS

TITLE: Osmanli Devleti'nde Tipik Bir Askeri Ayaklanma Örneği: 1687-1688 Isyani ve Sancak Vak'asi

AUTHORS: Ismail KATGI

PAGES: 759-814

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1083819>

Araştırma Makalesi / Research Article

Osmanlı Devleti'nde Tipik Bir Askeri Ayaklanma Örneği: Viyana'dan Dönüş ve 1687 İsyanı

İsmail Katgı*

(ORCID ID: 0000-0002-8142-7481)

Gönderim Tarihi
(Submitted)

21.01.2020

Kabul Tarihi
(Accepted)

11.08.2020

Yayın Tarihi
(Published)

30.09.2020

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Katgı, İ., "Osmanlı Devleti'nde Tipik Bir Askeri Ayaklanma Örneği: Viyana'dan Dönüş ve 1687 İsyanı", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5/2 (2020): 759-814.

APA: Katgı, İ. (2020). Osmanlı Devleti'nde Tipik Bir Askeri Ayaklanma Örneği: Viyana'dan Dönüş ve 1687 İsyanı. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5 (2) , 759-814.

Öz

1687 isyanı, kapıkulu ayaklanmalarının tipik örneklerindendir. Olayın çıkış noktası ve sonlanması daha önceki ayaklanmalara benzemektedir. Seferde olan ordunun özellikle de Süleyman Paşa'nın girişimlerinden hoşnutsuzluğu nedeniyle İstanbul'a doğru harekete geçmesi ile başlayan olaylar taht değişikliğine rağmen sona ermemiştir. II. Süleyman'ın tahta çıkmasına müteakip tekrar ayaklanan asiler başkentte uzun bir süre asayışı ortadan kaldırmışlardır. Diğer taraftan esnaftan birinin sopaya beyaz bir bez parçası sararak asilere karşı halkı etrafında toplaması ayaklanmanın seyrini değiştirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yeniçeri, Sipahi, isyan, Viyana Kuşatması, Süleyman Paşa, IV. Mehmed

* Tarih Öğretmeni, Tekman Çok Programlı Anadolu Lisesi, Erzurum, Türkiye, ikatgi59@gmail.com.

History Teacher, Tekman Multiprogramed Anatolian High School, Erzurum, Turkey.

A Typical Military Uprising in the Ottoman Empire: Return from Vienna and 1687 Rebellion

Abstract

The 1687 rebellion is a typical example of the hooded uprisings. The starting point and ending of the event is similar to the previous uprisings. The events that started when the army in action, especially Suleyman Pasha took action towards İstanbul because of the discontent of the initiatives, did not end despite the change of throne. Rebels rebelled after Suleyman II the ascended the throne and for a long time abolished security in the capital. On the other hand, one of the tradesmen wrapped a piece of cloth on the stick and gathered it around the people against the rebels, wich changed the course of the uprising.

Keywords: Janissariy, Cavalryman, Revolt, Siege of Vienna, Süleyman Pasha, IV. Mehmed

Giriş

Tarih boyunca bütün siyasi organizasyonlarda askeri nitelikli isyanlar meydana gelmiştir. Orta Çağ'lardan günümüze değin ordunun çeşitli sebeplerle isyan ederek merkezi yönetimi zaafiyete düşürdüğü tarihi bir gerçektir. Nitekim askeri isyanlar, devlet yönetiminde salt iç siyaseti değil aynı zamanda dış politik dengeleri derinden etkileyen önemli olaylar olarak görülmektedir. Bu yüzdendir ki bugünün tarih yazımında askeri isyan ve darbeler önemli ve ilgi çekici bir alan olmaktadır. Son olarak 15 Temmuz 2016'da yaşanan darbe girişimi de dahil Cumhuriyet döneminde belirli aralıklarla yaşanan askeri darbeler araştırmacıların konu üzerinde yoğunlaşmalarına neden olmuştur. Bununla birlikte askeri isyanların tam anlamıyla bir askeri darbe olup olmadığı da tartışma konusudur.¹ Çünkü Osmanlı Devleti'nde *Buçuktepe Vak'ası* olayından *Babıali Baskını*'na kadar bütün askeri isyanlar incelendiğinde, ordunun mevcut yönetimi alaşağı ederek yönetime el koymak gibi bir amacının olmadığı görülecektir. Ne ki Osmanlı Devleti'nde veraset kanununa göre bir padişahın ölümü ya da hâl' edilmesi halinde yerine yine aynı hanedandan birinin tahta çıkması

¹ Alderson bu tür girişimleri "Tahttan İndirme" başlığı altında incelemiştir. Bkz. A. D. Alderson, *Osmanlı Hanedanının Yapısı*, Çev. Şefaettin Severcan, İz yay., İstanbul, 1998, s.105 vd.

kanundu.² Bu yüzdendir ki tahta Osmanlı hanedanı dışında bir alternatif- ki zaman zaman bu tür düşünceler gündeme gelmişse de- hiçbir zaman makul görülmemiştir.³ Yani askeri isyanlar, salt bir padişahın hâl' ve yine aynı hanedandan bir şehzadenin cülûsu ile hitama ermiş, ordu hiçbir zaman yönetime el koymamıştır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'ndeki askeri isyanları *darbe* ile nitelendirmek doğru olmasa gerektir.

Tekrar ifade etmek gerekirse askeri isyanlar, tarihi gelişmeler olması dışında popüler ve güncelliğini muhafaza etmesi açısından araştırmacıların ilgisini çekmektedir. Nitekim bu hususta yayımlanan müşterek bir çalışmada⁴, güncelliğini koruyan ve tartışılmaya da devam edilen bu sorunun tarihi arka planı incelenmiş; askeri temelden yükselen bir devletin yine askeri isyan ve darbe girişimleri ile zayıfladığı ve çöküş sürecine girdiği gerçeğinin altı çizilmiştir. Unutulmamalıdır ki, amacına ulaşsın ya da ulaşmasın askeri isyanların devlet ve toplum yaşamındaki akisleri çok daha geniş şekilde tezahür etmiştir. Siyasal açıdan bir padişahın ya da herhangi bir devlet adamının azli/katli söz konusu olduğu gibi, devletin iç ve dış politikasında derin zafiyetler yaşatan askeri isyanlar, aynı zamanda başta başkent İstanbul olmak üzere merkez ve taşra hayatının sosyal ve iktisadi açıdan çökmesine de sebep olmuştur. Bu bakımdan Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve gelişimini askeri başarılarla aramak tarihi açıdan mümkün olmakla birlikte

² Bkz. Alderson, *a.g.e.*, s.41-2, Krş. Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ*, Çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi yay., İstanbul, 2005, s.65, a.mlf. "Osmanlı Padişahı", *A.Ü. Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.XIII, Sayı 4, Ankara, 1958, s. 73, Feridun Emecen, "Osmanlı Hanedanına Alternatif Arayışlar Üzerine Bazı Örnekler ve Mülâhazalar", *İslam Araştırmaları Dergisi*, Sayı 6, İstanbul, 2001, s. 63-76

³ Ricaut, Türklerin Tatarlara sevgi duyduklarını, aralarındaki bir anlaşma gereğince ve Osmanlı hanedanının erkek kolu söndüğü takdirde saltanatın onlara geçmesi lazım geldiğini düşündüklerini fakat bu düşüncenin uzak ve hayali olduğunu yazmaktadır. *Osmanlı İmparatorluğunun Halihazırının Tarihi (17. Yüzyıl)*, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara, 2012, s.92, Mesela incelediğimiz 1687 isyanında (Bkz. Uzunçarşılı, III, s.507) ve kısa bir süre sonra yaşanan 1703 Edirne Vak'ası'nda asiler Sultan II. Mustafa'nın yerine tahta Kırım hanedanından birini çıkarmayı tasarlamışlarsa da bu makul görülmemiştir. Bkz. İsmail Katğı, *Maktûl Şeyhülislamlar*, İz yay., 2013, s. 528-9

⁴ Bkz. Erhan Afyoncu-Ahmet Önal-Uğur Demir, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri İsyanlar Ve Darbeler*, Yeditepe yay., İstanbul, 2010, s. VII

devletin çöküş sürecinde de askeri isyanların menfi rölünü göz ardı etmemek gerekir.⁵

Osmanlı Devleti'nin çağdaşı devletlere göre güçlü bir siyasi organizasyon olarak varlık göstermesinin arkasında yatan en önemli amil şüphesiz düzenli ve disiplinli bir ordu teşkilatına sahip olmalarıdır. Kuruluş döneminde tesis edilen ve temeli *tımar* ve *kul sistemi* adı altında iki farklı sisteme dayandırılan askeri teşkilat, doğuda ve bilhassa batıda Osmanlı hanedanının temel dayanağı olmuştur.⁶ Ne ki devletin kuruluşu ve yükselişi sürecinde oynadıkları son derece önemli rolün farkına varan kapıkullarının- özel olarak yeniçerilerin- bu konumlarını zaman zaman yönetimi ve devlet politikalarını belirlemede ve kendi çıkarları doğrultusunda kullandıkları görülecektir.⁷ Yeniçeriler özelinde zaman zaman devlet otoritesine karşı çıkan kapıkulları, hal' ve cüluslarda başlıca unsur olarak görülmüş özellikle tereddit dönemlerinde harp etme kabiliyetini kaybeden ocak, zararlı bir topluluk halini almıştır. Nitekim kapıkulları İstanbul'da meydana gelen birçok isyan ve ihtilallere katılmıştır.⁸ Goodwin'i ifadesiyle yeniçerilerin varlığı devlete hem destek vermiş hem de başlangıçtan beri, sürekliliğine yönelik tehdit oluşturmuştur.⁹ Nihayet Sultan II. Mehmed'in hükümdarlığının ilk döneminde 1446 *Buçuktepe İsyanı* ile

⁵ Ricaut İstanbul'da olduğu Sultan Mehmet döneminde, devletin kuruluş ve inkişafı sürecindeki güç ve disiplininiyle temarüz eden askeri teşkilatın bozulmaya yüz tuttuğunu söylemektedir. Yazar bu yorumu, güçlü sultanlar ile kıyaslama yaparak yapar ve askerlerin eski savaşma istek ve kabiliyetlerini kaybettiklerini söyler. Bkz. *A.g.e.*, s.263-5

⁶ İnalçık, *Klasik Çağ*, s.52, Paul Ricaut, Osmanlı Devleti'nin temellerinin askeri disipline en uygun prensipler üzerine kurulduğunu ve İstanbul'da bulunduğu IV. Mehmet döneminde bile devletin uzun süreliği, gücü ve ordularının büyük müvaffakiyetlerini kul sistemi ve buna bağlı olarak padişaha mutlak itaate bağlar. Bkz. *Osmanlı İmparatorluğunun Halihazırının Tarihi*, s. 4-6 vdl.

⁷ Murat Aktaş, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri Darbeler", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 37, Van, 2017, s. 296, İsmail H. Uzunçarşılı'nın iki ciltlik *Kapıkulu Ocakları* adlı eseri bu hususta başucu kaynaklardan biridir. Bkz. Türk Tarih Kurumu yay., İstanbul, 1988

⁸ Bkz. Mücteba İlgürel, "Yeniçeriler", *İslam Ansiklopedisi*, C.XIII, Milli Eğitim Bakanlığı yay., İstanbul, 1986, s.385, Godfrey Goodwin, *Yeniçeriler*, Çev. Derin Türkömer, Doğan yay., İstanbul, 2008., İnalçık (*A.g.e.*, s.65) taht değişiminde en temel etmenin yeniçeriler olduğunu yazmaktadır. İnalçık, "kapıkulları zorbalığı, padişahları tahttan indirip katl etmeye kadar götürdüler" demektedir. *A.g.e.*, s.91 vd.

⁹ Bkz. *A.g.e.*, s.117

başlayan askeri isyanlar¹⁰, yeniçeri ocağının kaldırıldığı 1826 tarihine değin adeta gelenek halini almış; bu uzun süreç boyunca hemen hemen her padişah bu tür girişimlerle karşı karşıya gelmiştir. Otuz altı padişahтан on ikisinin isyan ve darbe ile tahtını kaybettiği¹¹-ve bunlardan bir kısmının katledildiği- göz önüne alınırsa durum da anlaşılır hale gelecektir. Bu bakımdan kapıkulu isyanları uzun bir süre merkezi yönetimin uğraşmak zorunda kaldığı sorunların başında gelmektedir.¹² Merkeziyetçi bir devlet kurmak isteyen kuruluş dönemi padişahlarının bu gayeyle tesis ettiği *kul sistemi* ve kapukulu ocakları, uzun bir süre bu amaca hizmet etmiş fakat inhitat döneminde durum tam tersine dönmüştür.¹³ Ne ki II. Osman örneğinde olduğu gibi, zaman zaman bu ocağın kapatılması fikri gündeme gelmiş¹⁴ fakat 19.

¹⁰ Ernst Werner, bu olaydan önce 1437'de, yeniçerilerin savaşlarda kendilerine çok fazla yük bindiği ve maaş ve hediye olarak çok az şey verildiği şikayetleriyle Edirne'de Sultan Murad'a kazan kaldırdıklarını belirtmektedir. Yazarın, bu olayın tarihi konusundaki şüpheleri için Bkz. *Büyük Bir Devletin Doğuşu*, Çev. Yılmaz Öner, Alan yay., İstanbul, 1988, s. 101-2, Bununla birlikte 1452'de ve 1473'te Karaman seferinde yeniçeriler baş kaldırıp para ve armağan taleplerinde bulunmuşlar ve fakat Fatih sertliğe başvurarak onları sindirmiştir. *A.g.e.*, s.106-7, 1472'de Uzun Hasan'a karşı başlatılan askeri hazırlıklar sırasında Fatih'in askerlere 19 bin akçe dağıtmak zorunda kaldığı için Bkz. *Aynı eser* s.184

¹¹ II. Murad'ın kendi iradesiyle oğlu Mehmed'e tahtını terketmesi yeniçerileri huzursuz etmiştir. Nitekim yeniçeriler derhal iktidarı ellerine almış ve Sultan Murad'ın tekrar geri dönmesini sağlamışlardır. Bkz. Alderson, *a.g.e.*, s.102, 109, Diğer taraftan tersi durumlara da rastlanmaktadır. Mesela Sultan I. Selim, yeniçerilerin desteğiyle diğer kardeşlerini devre dışı bırakarak tahta çıkmıştır. *A.g.e.*, s.110, Selim'in kardeşi yeniçerilerin desteğini almak için onlara altın dağıtmışsa da onlar altınları atıp Selim'i desteklemişlerdir. Caroline Finkel, *Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı (1300-1923)*, Timaş yay., 2014, s. 92, Fakat aynı yeniçeriler Selim'in doğu seferinde taşkınlık çıkarmışlar ve hatta Selim'in çadırına kurşun bile sıkmışlardır. Finkel, *a.g.e.*, s. 96 vd.

¹² Robert Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, Çev. M.A. Kılıçbay-Enver Özcan, C.I, Türk Tarih Kurumu yay., s.100, Mantran'a göre yeniçeri sorunu Osmanlı İmparatorluğu'nun göğüs germek zorunda olduğu mali sorunların veçhelerinden bir tanesidir.

¹³ İnalçık, Koçi Bey ve Osmanlı tarihçilerinin anarşiyi başlıca kul sisteminin bozulmasına bağladıklarını yazar. *A.g.e.*, 83 vd., 91, Kul sisteminin bozulması ve askeridisiplin ve itaatin ortadan kalkması ise saray ihtirasları ve kadınların yönetimdeki etkinliğinin artmasının bir sonucu olarak görülür. Ricaut, *a.g.e.*, s.14-7

¹⁴ “..küstah bir ordunun ne kadar tehlikeli olduğunu anlamış olan sultanın vezirleri, bu askeri kuvvetlerin gücünü yavaş yavaş azaltmak ve itibarlarını yok etmek yoluna gittiler.”, Ricaut, *a.g.e.*, s.303-5, Ricaut başka bir yerde (s.291-3) sipahilerin yeniçerilerle işbirliği yaparak Sultan II. Osman ve İbrahim'i öldürmelerinden dolayı bu

yüzyılın ikinci yarısına kadar bu mümkün olmamıştır. Neticede bunların yok edilmesiyle tüm imparatorlukta merkezi mutlakiyete bağlı bir otoritenin kurulması ve bir takım reform-bilhassa askeri reform-girişimlerinde bulunmak fikri 19. yüzyılın ilk çeyreğinde fiiliyata geçecek¹⁵, bu fikir yeniçeri ocağının kaldırılması ile önemli bir ivme kazanacaktır.

İkinci Viyana Kuşatması Sonrası ve Cephedeki Ordunun Durumu

İbn-i Haldun'dan Katip Çelebi'ye kadar bazı aydınların, insan vücudu ile özdeşlik kurdukları ve devletlerin doğup, büyüüp nihayet öldükleri nazariyesi, Osmanlı Devleti için de geçerlilik taşımaktadır. 14. yüzyıl başlarında doğan devlet, iki yüzyıl içinde büyüüp gelişmiş fakat 17. yüzyıl ile birlikte bünyesinde hastalık emrileri görülmeye başlamıştır.¹⁶ Duraklama, gerileme, çözülme, yozlaşma ya da herhangi bir isimlendirme olsun devlet idaresi ve toplumsal yaşamda ciddi bozukluklar, bahsi geçen yüzyıl ve sonrasının karakteristik hususiyetleri olmuştur. Bu sahalarda baş gösteren bozulmalar bilhassa zayıf padişahlar döneminde belirgin hale gelmiştir. Birbirine zincirin birer halkası gibi bağlı olan bu alanların herhangi birindeki bozulma doğal olarak diğer(ler)ini de etkilemiştir. Bu bozulmalardır ki kaçınılmaz olarak askeri alana da sirayet etmiştir. Cephelelerdeki kimi başarısızlıklar nedeniyle askerin sık sık isyan etmesini ve nihayet incelediğimiz isyanın da bu gelişmelerin bir sonucu olarak ortaya çıkmasını bu vecheden değerlendirmek gerekmektedir.¹⁷

ocakların Sultan Mehmet'in gözünden düştüklerini söylemektedir. Köprülü Mehmet Paşa'nın isyanları karşısında yürüttüğü sert politika ile itibarlarını tamamen yitirmişlerdir.

¹⁵ Bkz. Goodwin, *a.g.e.*, s. 231 vd.

¹⁶ Bkz. İnalçık, *Klasik Çağ*, s.51, İbn-i Haldun'un determinist tarih görüşünden etkilenen Osmanlı tarihçisi ve aydınlarına göre bu gerileme geciktirilebilir fakat durdurulamazdı. İnalçık, *a.g.e.*, s.53, Krş. İsmail Özçelik, "Katip Çelebi'nin Penceresinden Osmanlı Devlet ve Toplum Hayatına İlişkin Bazı Düşünceler", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.II, Sayı:2, 2007, s.223 vd.

¹⁷ Sürekli bir yerlere gönderilen, düşük ücret alan ve elinden zaferi alındığı için, liderlerini sadece zoraki takip eden ordunun isyan duyguları uzun zamandan beri için için kaynamaya başlamıştı. Jorga, Aleksander Mavrokardato'dan naklen ordunun içinde bulunduğu şartlardan ve buna bağlı olarak isyanın çıkışından bahseder. Belgrad karargahında açlık kol geziyordu ve bu açlığa kısa bir süre sonra veba da eklendi. Sadrazam, muharebeler sırasında sıkça askerleri tarafından terk ediliyordu. Geri

İkinci Viyana Kuşatması ve akabinde oluşturulan *Kutsal İttifak*'a karşı yürütülen siyasi ve askeri mücadeleler de bu bakımdan bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Başarısız Viyana Kuşatması, ister Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın şahsi hırsına isterse onun *fetih* ve *gaza* anlayışını devam ettirerek devleti eski güç ve ihtişamına kavuşturma düşüncesine bağlansın, Osmanlı Devleti'nin geriye dönüşüne ya da yukarıda da ifade edildiği gibi hastalandığına işaret eden kritik bir gelişme olmuştur. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, kayınpederi Köprülü Mehmet Paşa'nın başlattığı ve oğlu Ahmet Paşa'nın devam ettirdiği bir ara dönem olan *restorasyonu* devam ettirmek istemiştir. Bu aşamada mezhepsel sorunlardan dolayı Osmanlı Devleti'nden yardım isteyen Macarların çağrıları Mustafa Paşa için geçerli bir neden ya da bahane olmuş¹⁸, o Avusturya üzerine büyük bir sefer planlamış ve bu konuda padişahı isteklendirmeye çalışmış, bunun için Avusturya cephesinden gelen barış tekliflerine bile kulak tıkamıştır.¹⁹ Fakat Sultan Mehmet'in bilgisi olmadan giriştiği bu geniş çaplı ve maliyetli sefer çeşitli sebeplerle akamete uğramış²⁰ Merzifonlu Mustafa Paşa'nın şahsi hırsı

çekilmeler gitgide panik içindeki kaçırlara benzemeye başlıyordu. Herhangi bir birliğin verilen bir emre itaat etmediği de oluyordu ve ordu gün geçtikçe bu umutsuz savaştan usanmaya başlamıştı. Jorga, IV, s.193-4

¹⁸ Nicolae Jorga "Bu savaşın asıl bir amacı yoktu aslında." demek ve meseleyi Macar meselesine getirmektedir. Ona göre, "Vasvar Barışı ile sona erdirilen savaş boyunca Macarlar, özellikle de Kalvinistler ve huzursuz asilzade sınıfının üyeleri ve bunların yanında köylüler ve şehir sakinleri de Osmanlıları, nefret besledikleri Almanlardan ve kayser ordularında bulunan diğer milletlerden oluşan paralı askerlerden kurtarıcıları olarak görmüşlerdi." *A.g.e.*, IV, s.163-7, Ayrıca Türkler, Avusturya karşısında Osmanlı yanlısı Macar prens Tökeli İmre'yi baştan beri olumlu bir şekilde destekliyorlardı. IV, s.166 vd., Babası Avusturya İmparatoru tarafından öldürülen Tökeli İmre'nin Macaristan'ı ve hükümetini kurtarmak için Osmanlı'dan yardım istediğini de belirtmek gerekir. Bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III, s.485

¹⁹ Jorga, IV, s.165 vd., Şeyhülislam Ali Efendi Avusturya elçisinin başvurusu üzerine bu sefere şer'an cevaz vermediğine dair fetva çıkarmış ve Sultan Mehmet de sefere rıza göstermemiştir. Mustafa Paşa ise sahte şikayetnameler düzenleyerek Avusturyalıların barış şartlarına riayet göstermediğine dair sultanı etkilediği söylenmektedir. Nitekim Sultan Mehmet'in sefer konusunda sadrazamına mani olamadığı ve bu seferin Viyana değil Yanıkkale'ye yönelik olduğunu düşündüğü belirtilmektedir. Seferin Viyana'ya yönelik olduğunu Mustafa Paşa'nın buradan gönderdiği bir telhisle öğrenmiş olan padişah bundan memnun kalmamıştır. Bkz. Baysun, a.g.m., s.552-3

²⁰ Venedik balyosunun ifadesi ile büyük bir görkem, büyük çabalar ve zenginlik ve itibar umuduyla başlatılan bu savaşın, büyük kayıplar, utançlar ve kendi ölümüyle sonuçlanmasına neden olmuştur. Jorga, *a.g.e.*, IV, s.174-5

ve diğer sebeplerden ötürü kuşatma başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Başarısız kuşatma aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin eski gücünde olmadığını tüm dünyaya göstermiş, diğer bir deyişle Kanuni döneminde başlayan bozukluklar Viyana ile gün yüzüne çıkmıştır.²¹ Bunu fırsata çevirmek isteyen Avrupalılar ise Papa'nın öncülüğünde bir Hristiyan Haçlı Birliği oluşturarak Osmanlı Devleti'ni geriye çekilmeye zorlayacak bir karşı hareket başlatmışlardır.²² Sonuç olarak bahsi geçen Haçlı Birliği yani *Kutsal İttifak* ile Karlofça Barışı'na değin süregelen savaş Osmanlı Devleti'nin felaket seneleri olmuştur.²³

Kutsal İttifak, gerçi Türklere karşı bir tür haçlı seferi anlamına geliyordu ancak Avrupalı güçlerin de uğraşması gereken önemli sorunları vardı. Bu da ittifakın etkin bir güç olmasını engellemiştir. Ne Rusya ne de diğerleri Osmanlı Devleti ile fiili bir savaşın içerisine girmeyi akıllıca bulmamıştır. Nitekim I. Petro'nun Osmanlı ile uzun süreli bir savaş için çok istekli olmadığı Rus belgelerine yansımıştır.²⁴ Kral IV. Louis ise 1683 kuşatmasında Habsburgların muhtemel hezimetini daha sonradan Habsburglara karşı davasında kullanma niyetiyle işi yavaştan almıştır.²⁵ Nitekim Fransa sözde tarafsız kalıp çaktırmadan askeri birlikler gönderse de XIV. Louis, ülkesini herhangi bir *Kutsal Birlik*le ilişkilendirme eğiliminde olmamıştır.²⁶ Diğer taraftan

²¹ Jorga, IV, s.177 vd., Norman Itzkowitz, *Osmanlı İmparatorluğu ve İslami Gelenek*, Çev. İsmet Özel, Çıdam yay., İstanbul, 1989, s.120-1, Alan Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu: Son Üç Yüz Yıl*, Bilgin yay., İstanbul, 1995, s. 33, Mustafa Turan, "II. Viyana Muhasarası:Osmanlı Devleti'nde Siyasi, Askeri ve İdari Çözölme", *Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi Dergisi*, S.9, s. 395 vd., Kemal Çiçek, "II. Viyana Kuşatması ve Avrupa'dan Dönüş", *Türkler*, C. XIX, *Yeni Türkiye yay.*, Ankara, 2002, s. 746 vd.

²² Çiçek, a.g.m., s. 750, Krş. Johan Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. V, Yeditepe yay., Çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul, 2011, s. 78 vd.

²³ Bkz. *Felaket Seneleri (1683-1699)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2010

²⁴ Bkz. *Tolstoy'un Gizli Raporlarında Osmanlı İmparatorluğu*, s. XI vd., Bununla birlikte bilhassa Rusya Kutsal İttifak'a dahil olarak Osmanlı Devleti'ne karşı kesin tutumunu belirlemiştir. Kırım'a ve Azak Kalesi'ne saldırması onun saldırgan politikasının açık göstergesidir. Petro Osmanlı'ya karşı destek bulmak amacıyla Avrupa turuna çıkmıştır. Balkanlar, Karadeniz ve Kafkaslar üzerinde izlediği saldırgan siyaset Rusya'nın bu dönemde sıcak denizlere inme politikasının tezahürüdür. B.H. Sumner, *Büyük Petro ve Osmanlı İmparatorluğu*, Çev.Bengi Özbilen, TDAV Yay., İstanbul, 1993, s.14 vdl.

²⁵ Itzkowitz, a.g.e., s.121, Jorga'nın da ifade ettiği gibi, "Fransa, uzun zamandan beri diplomasinin tüm araçlarını kullanarak Osmanlı'yı Lehistan ve Çar ile barıştırıp, Almanlara karşı savaşa teşvik etmeye çalışıyordu.", A.g.e., IV, s. 164

²⁶ Palmer, a.g.e., s. 33-4

ittifakçıların İran'ı da saflarına çekme girişimleri de başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Ayrıca Avusturya ve Lehistan, daha ittifakın ilk anlarında Romen topraklarının (Eflak, Boğdan, Erdel) paylaşımı konusunda görüş ayrılıkları yaşamaya bile başlamıştır.²⁷ Fakat *Kutsal İttifak* cephesindeki bu gelişmelere rağmen Osmanlı sınırlarının gerilemesi için 16 yıl sürecek bir saldırı başlatılacak, bilhassa Rusya ve Avusturya, Osmanlı sınırlarını kendileri lehine geriletmenin mücadelesini verecektir. Osmanlı Devleti ise, asırlardır yürüttüğü fetihçi siyasetini 1683 sonrası revize etme ihtiyacı duymuştur. Fetih asırları artık sona ermiş ve barış zorunluluk halini almıştır. Uzun süren savaşlar ve bunun bir sonucu olarak mali sarsıntılar *gaza* anlayışı ve *fetih* stratejisinin önündeki en büyük engeldi. Bu yüzden ki devletin ileri gelenleri, bir tür *bekle ve gör* stratejisi izleyerek, Avrupalıların kendi iç meselelerinden istifade etmeye dayalı diplomatik bir taktik geliştirmek durumunda kalmışlardır. Gerçi bu bütün Orta Avrupa'dan çekilmek anlamına gelmiyordu ancak Avusturya, 1718'e değin ilerleyişini sürdürmüştür. Nitekim Viyana muvaffakiyetsizliğinden sonraki bir dizi başarısızlık- bazı önemli toprak/kale kayıpları söz konusu idi²⁸- Avusturya'ya Macaristan üzerinde söz sahibi olma imkanını tanımıştır. Avusturya ve Macaristan'ın kuzey kısımlarına- Zinkeisen'e göre tamamına hakim olmuş; Estergon, Uyvar ve Budin'in kaybı ise imparatorlukta büyük bir korku ve moral bozukluğuna yol açmıştır.²⁹ Diğer taraftan saltanatının ilk dönemlerinde Köprülülere dayanarak hayli rahat eden Sultan Mehmet'in bu aşamada ülkesini kendisi adına yönetebilecek dirayetli bir veziri yoktur. Aslında Köprülü damadı Kara Mustafa Paşa cesur bir askerdi fakat Köprülü sülalesinden hoşlanmayan klik³⁰, ondan kurtulmak için Viyana muvaffakiyetsizliğini

²⁷ Jorga, IV, s.178-9

²⁸ Mantran Macaristan, Transilvanya, Dalmaçya ve Mora'da birçok yerin kaybedildiğini belirtmektedir. Bkz. Mantran, XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul, I, s. 238

²⁹ Zinkeisen, a.g.e., V, s. 89, Baysun, a.g.m., s.554, Bu olaydan yaklaşık çeyrek asır sonra Rus büyükelçisi olarak Edirne'ye gelecek olan Tolstoy, Macaristan'ın elden çıkması hususunda, "Osmanlı Macaristan'ı kaybettiği zaman gelirlerini değil, sadece onurunu ve kahraman savaşçıları kaybetti." demektedir. Bkz. A.g.e., s. 45

³⁰ Kara Mustafa Paşa'nın katlinde Kızlarağası Yusuf Ağa ve onun en büyük destekçilerinden Sarı Süleyman Paşa'nın önemli bir rolü olmuştur. Bkz. Baysun, a.g.m., s.554, Özcan, a.g.m., s.541-2, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa-Sarı Süleyman Paşa çekişmesi ve Kara Mustafa Paşa'nın, Süleyman Paşa'nın katli için Sultan Mehmet'e en

fırsata çevirmek istemiş, sahte mektuplar hazırlatıp askerlerin Mustafa Paşa'yı istemediklerini ve şayet azledilmezse isyan edeceklerine dair yalanlarla Sultan Mehmet'i etkilemişlerdir. Neticede paşa önce azl ve buna mukabil katl edilmiş³¹ ve bundan sonra mühür bir takım vezirler elinde gezinip durmuştur.³² Mühre hiç de layık olmayan Kara İbrahim Paşa sefere çıkmaktaki isteksizliği ve entrikalarının bedelini katledilmekle ödemiş, mührün yeni sahibi Sarı Süleyman Paşa ise, ileride görüleceği gibi askeri ayaklanmaya neden olacaktır.

Askeri ayaklanmaların devlet yönetiminde baş gösteren bozulmalarla doğrudan ilişkili olduğu tarihi gerçektir. Başta saray ve çevresindeki iktidar çekişmeleri olmak üzere padişahın şahsında merkezi yönetimdeki aksaklıklar, ekonomik bunalımlar ve sistemsel yozlaşma ve bozulmalara cephelerdeki yenilgiler ve ordunun karşı karşıya kaldığı müşküliyetler eklendiği zaman askeri ayaklanmalar kaçınılmaz hale gelmiştir.³³ Nitekim Sokullu Mehmet Paşa'nın ölümünden Köprülü Mehmet Paşa'nın sadrazamlığına kadar olan ara dönemde söz konusu bozulma belirgin hale gelmiştir. Köprülüler dönemi ise devlete eski güçlü ve ihtişamlı dönemlerini hatırlatan bir devre olmuştur.³⁴ Bu bakımdan küçük yaşta tahta çıkarılmış olan Sultan Mehmet'in en önemli icraati Köprülü Mehmet Paşa'yı sadrazamlık makamına getirmek olmuştur. Saltanatının ilk devresinde devletin dizginleri, Kösem ve Hatice Turhan ile bunların saraydaki adamlarının

az 17 telhisi için Bkz. Akün s.10-1,13, 23 vd. Viyana Kuşatmasından sonra Kara Mustafa Paşa'nın düşüşü ve Süleyman Paşa'nın tavrı ve Kara Mustafa Paşa'nın katlinden sonra mallarının müsaderesi için Süleyman Paşa'nın görevlendirilmesi hususunda *aynı makale* s.14-5

³¹ Mustafa Nuri Paşa, *Netayicül Vukuat*, I-II, Haz. Neşet Çağatay, *Türk Tarih Kurumu yay.*, Ankara, 1992, s.284-5, Jorga, IV, s.174, Zinkeisen'in ifadesiyle Sultan, sarayın ve ordunun, namına böylesine büyük bir utanç getiren kibirli sadrazam hakkındaki şikayetlerine boyun eğmek ve halkın hoşnutsuzluğunu onun başını alarak gidermek zorunda kalmıştır. *A.g.e.*, V, s. 78

³² Bkz. Jorga, *a.g.e.*, IV, s.177, Danişmend, Sultan Mehmed'in düşüşünü onun Viyana muvaffakiyetsizliği dolayısıyla Kara Mustafa Paşa'yı idam ettirerek devletin idaresini Kara İbrahim ve Süleyman paşalar gibi ehliyetsiz ve haris ellerine bırakmış olmasına bağlamaktadır. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. III, Türkiye yay., İstanbul, 1972, s. 464, Uzunçarşılı da ordudaki intizamın bozulmasını bu gerekçeye dayandırır. Bkz. İsmail H. Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, I, Türk tarih Kurumu yay., Ankara, 1988, s.512

³³ Bkz. Mantran, *İstanbul*, I, s.113

³⁴ Bkz. Itzkowitz, *a.g.e.*, s.120, Mantran, *İstanbul*, I, s.235-6

elinde bulunmuştur. Kösem Sultan'ın katledilmesinden sonraki kargaşa ortamında Mehmet Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesi ise ikinci evredir ki Sultan Mehmet, onun ve oğlunun sadrazamlıkları süresinde rahat etmiştir. Bu süreçte Köprülü Mehmet Paşa'nın yürüttüğü politikalar devlette kısa süreli bir atılım yaşatmış, bu yüzden bu döneme *Köprülü Restorasyonu* adı verilmiştir. Nitekim *fetih* ve *gaza* ruhunun yeniden canlandığı bu süreçte içeride düzenin tesis edildiği, dış politikada da bazı önemli kazançların elde edildiği aşıkardır. Öyle ki Avusturya'ya karşı sağlanan üstünlük, Uyvar'ın fethini ve Erdel'de Osmanlı hakimiyetinin sağlanmasını beraberinde getirmiştir. Uzun süredir kuşatma altında olan Girit'in ve Lehistan Seferi sonucunda Podolya ve Kamanıçe'nin fethi, ayrıca Çehrin Seferi ile Ukrayna'da hakimiyet kurulması gibi önemli kazançlar restorasyon döneminin başlıca kazanımları olmuştur. Köprülü Mehmet Paşa'dan sonra sadrazamlığa getirilen oğlu Ahmet Paşa ve kısmen de olsa Kara Mustafa Paşa, onun siyasetini devam ettirmiştir. Fakat Mehmet Paşa ve oğlunun reformları yine kesintiye uğramış ve geçici bir silkelenmeden öteye geçememiştir. Bu kazanımlara bir yenisini eklemek isteyen Kara Mustafa Paşa'nın başarısız Viyana Kuşatması ise bütün hesapları alt üst etmiştir.

İkinci Viyana Kuşatması'nın sebepleri, gelişimi ve sonuçları bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Fakat incelediğimiz 1687 isyanının çıkış sebebini başarısız kuşatma sonrası konjonktüre bağlamak yanlış olmasa gerektir.³⁵ Nitekim başarısız kuşatma sonrasında, gaza ve fetih siyasetine uygun olarak kurulan ve bu siyaset doğrultusunda devletin güç ve ihtişamı ve sınırların genişlemesinde başat rol oynayan ordunun o eski ruh, disiplin ve düzenini kaybettiğini gösteren gelişmeler birbirini takip edecektir. Şöyle ki- icraatlarına yönelik bir sipahi isyanı istisna tutulursa- Köprülü Mehmet Paşa'nın, oğlu Fazıl Ahmet Paşa'nın ve damadı Kara Mustafa Paşa'nın sadrazamlıklarında ciddi bir askeri ayaklanmanın çıkmadığı görülecektir. Bu açıdan bakıldığında, 1687 yılına kadar önemli bir askeri ayaklanmanın görülmemesi, Köprülü

³⁵ Mantran da Viyana Kuşatması'nın ağır bir başarısızlık olduğunu ve bu başarısızlığın Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın hayatına mal olmak dışında imparatorlukta anarşinin doğmasına neden olduğunu ifade eder. Mantran 1687'ye kadar paranın değerindeki düşüşe ve bu sırada yaşanan kuraklığa işaret ederek yaşanan fiyat artışları ile Macaristan'daki toprak kayıpları ve askerin isyanı arasında bağlantı kurmaktadır. Bkz. *İstanbul*, I, s.237-8

restorasyonuna bağlanabilir. Köprülü Mehmet Paşa'nın ölümü üzerine Ahmet Paşa ve ondan sonra da Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın 1683'e kadar olan yönetsel icraatları ile Avusturya, Venedik, Lehistan ve Rusya'ya karşı yürüttükleri fetihçi politikaları- devlet yönetimindeki akisleri bir tarafa- askerın isyan etme gerekçelerini de şimdilik ortadan kaldırmıştır.³⁶ Fakat kuşatma sonrasında cephelerden gelen yenilgi haberleri ve Öztuna'nın üç yıl önceki başarısız Viyana kuşatmasından daha büyük bir felaket olarak gördüğü Budin³⁷ gibi önemli bazı kalelerin elden çıkması, kamuoyunda derin tesseüre neden olması yanında askerın maneviyatını ve muharip gücünü de olumsuz etkilemiştir. Her ne kadar isyanın patlak vermesi, Sultan Mehmet'in kötü yönetimi ve Sarı Süleyman Paşa'nın girişimlerine bağlanırsa da 1683 sonrası gelişmeler isyanın çıkmasında başat rol oynamıştır.³⁸

Cephedeki Ordunun Durumu ve İsyanın Başlıca Nedenleri

IV. Mehmet dönemine dair önemli bir eser kaleme almış olan Paul Ricaut, kötü idare ve cephelerdeki muvaffakiyetsizliklerin, askerın sultana itaat etmemesi için önemli bir sebep olduğunu yazar. Zira savaşlarda memnun olmayanlar veya başkalarının ikbalini kıskananlar el altından itaatsizliği teşvik etmekte ve onları kendi taraflarına çekmektedirler.³⁹ Ricaut Sultan Mehmet'in ilk dönemlerdeki isyanlara istinaden böyle söylemekteyse de aynı durum sonraki isyanlar için de geçerli olacaktır. Nitekim IV. Mehmet'in kötü yönetimi ve cephelerde karşı karşıya kalınan olumsuzluklar altı ay kadar sürecek olan bir ayaklanmaya sebep olacaktır. Uzun süren harpler, kayıplar, yorgunluk, lojistik sıkıntılar, hava koşulları, maaşların ödenmemesi⁴⁰ ve Serdar-ı Ekrem Sarı Süleyman Paşa'nın girişimleri 5 Eylül 1687'de isyanın patlak vermesine neden olmuştur. Nitekim askerler, tıpkı 65 yıl önce Sultan II. Osman'ın Hotin Seferi'nde olduğu gibi isteksizlik gösterip bir an evvel

³⁶ Bkz. Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, I, s.511, Krş. Mantran, *İstanbul*, I, s.113-5, Ricaut Köprülü Mehmet Paşa'nın bir toplantıda ifade ettiği görüşler için Bkz. Ricaut, s.79 vd.

³⁷ Bkz. A.g.e., I, s.393-5

³⁸ *Kapıkulu Ocakları*, I, s.511-2, Uzunçarşılı'ya göre yeniçeri ve kapıkulu ocaklarının bozulmasında bilhassa 1682 seferinin etkisi büyük olmuştur. Bkz. A.g.e. I, s.502

³⁹ A.g.e., s.17

⁴⁰ Goodwin, askerlere on beş aydır ödeme yapılmadığını ifade etmektedir. A.g.e., s. 188, Mantran bilhassa parasal sorunlara ve fiyat artışlarına işaret etmektedir. Bkz. *İstanbul*, I, s.230 vd.

İstanbul'a dönmek isteklerini açıkça dile getirmeye başlamışlardır. Sadrazam ve Serdar-ı Ekrem olarak sefere çıkan Süleyman Paşa'nın cephedeki girişimlerinin ise, isyanın çıkmasında başlıca sebeplerden olduğu muhakkaktır.⁴¹

Sarı (Boşnak/Aynacı) Süleyman Paşa hakkında⁴² yerli ve yabancı kaynaklar birbirinden farklı fikirler öne sürmektedir. Nitekim başta *Hadikatü'l Vüzera* yazarı olmak üzere yerli kaynaklar genellikle olumsuz kanıdadır. Yerli kaynakların onun hakkında olumsuz kanıda olması, özellikle Budin'in kaybı ve Mohaç hezimetinden kaynaklı olmalıdır.⁴³ Nitekim İsmail Hami Danişmend'in⁴⁴, "*Macaristan'ın elden gitmesine sebep olduğu için Osmanlı tarihinde kapkara bir hatıra bırakan bedbaht bir Boşnaktır.*" dediği Süleyman Paşa, Silahdar Mehmet Ağa'ya göre kurnazlığıyla meşhur, açgözlü ve pinti biri olup hile ve aldatmayla sadrazamlığa gelmiştir.⁴⁵ Belki de Silahdar Mehmet Ağa'nın etkisinde kalan Yılmaz Öztuna da Süleyman Paşa'nın akla gelebilecek en dengesiz ve ahlaksız, zalim, vicdansız, korkak, liyakatsiz ve askerlikten anlamayan biri olduğunu yazmaktadır. Yine aynı yazar, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın düşmesinde en mühim ve menfur rolü oynamak ve Köprülülerin orduda tesis ettiği düzeni berbat etmekle suçladığı

⁴¹ Dimitri Kantemir ayaklanmanın önemsiz bir sebepten dolayı çıktığını söylerse de isyanın büyüklüğünü ve onarılması güç zararlar meydana getirdiğini de eklemektedir. Bkz. *Osmanlı Devleti'nin Yükselişi Ve Çöküşü*, Cilt III, çev. Özdemir Çobanoğlu, Kültür Bakanlığı yay., Ankara, 1980, s. 143

⁴² Bkz. Tayyazade Ata, *Osmanlı Saray Tarihi: Tarih-i Enderun*, C.II, Haz. Mehmet Arslan, Kitabevi yay., İstanbul, 2010, s.166-8, Hans Georg Majer, "Bavyera ve İstanbul'da İzleri Olan Bir Osmanlı Sadrazamı: Sarı Süleyman Paşa", *Osmanlı İstanbul'u Sempozyumu-III*, İstanbul, 2015, ss.19-51, Ömer Faruk Akün, "Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ve Mirahur Sarı Süleyman Ağa Mücalesi ile İlgili Bir Konuşma Zabtı", *Türkiyat Mecmuası*, XIX, 1980, ss.7-64, Abdulkadir Özcan, "Sarı Süleyman Paşa", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. Ek.2, Türkiye Diyanet Vakfı yay., İstanbul, 2016, s.541-544

⁴³ Süleyman Paşa hakkında yerli ve yabancı kaynaklar arasındaki görüş farklılığı için Bkz. Akün, a.g.m., s.32, 50-2, Tayyazade Atâ, *Tarih-i Enderun*, II, s.166-8, Majer ise, Osmanzade Taib, İsmail Hami Danişmend, Şemseddin Sami ve İbrahim Hakkı Konyalı gibi yazarların ona yönelik olumsuz düşüncelerine istinaden "*Burada bir adam açıkça tarihi akıbetine bakılarak sorgusuz sualsiz yargılanmaktadır.*" demektedir. Bkz. A.g.m., s. 47-8, Adı geçen yazarların Süleyman Paşa'ya karşı olumsuz düşüncelerinde, onun İstanbul'da gizlendiği sırada bir Rum ya da Yahudi kızıyla münasebeti sırasında yakalanmasının da etkisi olmalıdır. Bkz. Majer, a.g.m., s.43-44

⁴⁴ Bkz. Danişmend, *Kronoloji*, III, s.460-1

⁴⁵ *Zeyl-i Fezleke*, s.1090

Süleyman Paşa'nın, Kırım Hanı Selim Giray'ın Leh Kralı Sobieski karşısındaki başarılarını şahsına mal ederek sadrazamlığı kaptığını söylemektedir.⁴⁶ Yazarı bilinmeyen çağdaş bir kaynakta, Süleyman Paşa'nın işleri istişare etmeden yürüten ve paraya düşkün⁴⁷ biri olduğu söylenmektedir. Süleyman Paşa Şemseddin Sami'ye göre "cebin ve naehil ve kâzib ve hilekâr bir adam" idi.⁴⁸ Tayyazade Atâ⁴⁹ ise onun hakkında olumsuz kanıda olmayıp Osmanzade Taib ve Raşid'in vezir-i azam hakkındaki olumsuz düşüncelerini dile getirmektedir.

Bununla birlikte Süleyman Paşa'nın mezar duvarının kitabesinde "hilm ü insaf ile ma'ruf" ve yolları düşman tarafından kesilmiş Eğri kalesinde açlık tehlikesiyle karşı karşıya kalan müminlere duyduğu şefkatle imdat etmek isterken bu işten kaçan yeniçerilerin elinde şehit ve kurban olmuş mazlum bir kimse olarak gösterilmektedir.⁵⁰ Nitekim yabancı kaynaklar da ondan olumlu bir dille bahseder. Kantemir'e göre

⁴⁶ A.g.e., I, s.391-2, 396

⁴⁷ "Erbabıyla müşavere etmeyüp..Bir mütelaşi adem olduğundan naşi bu sadrın ricalinden olmayup Bosnavi lisanı ile teklüme mail ve kati vafır mala nail.." Anonim Osmanlı Tarihi, haz. Abdülkadir Özcan, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2000, s.1

⁴⁸ Akün, a.g.m., s.8, Dipnot:4

⁴⁹ "Müşarün-ileyh iş bu ordu me'muriyetine gelince evail-i halinde gördüğü terbiye ile güzelce hizmetler ibraz itmiş ise de şecaat-u besaletin terbiyeye ta'alluk ider yeri olmamağla işte bu seyyie-i hasleti hidemat-ı sabika-i memduhasını mahv u izale itmiştir.. Rubehane etvar, eblehane gadr u hilede yegane-i rüzgar, zahir binane tavr u dervişane tarzı ile dürg-ı bi-fürug ile Müseyleme-yi zamane bir cahil-i bi temyiz olduğu Hadikat'ül Vüzera'da ve Raşid Efendi Tarihinde mesturdur.." Tarih-i Enderun, s.167, Atâ, Süleyman Paşa'nın bilhassa Köprülüzade Ahmet Paşa'nın kethüdalığı sırasında tecrübe kazanması ve meziyetlerini gösterme fırsatı bulmasına işaret etmektedir.

⁵⁰ Akün, a.g.m., s.8,

Hilm ü insaf ile ma'ruf o Süleyman Paşa
Hayf kim zulm-i firavan ile oldu
Eğri hısnındaki mü'minlere şefkat itdi
Nakl-i zad eylemeğe askere ferman oldu
Güç gelüp asker-i bed-fikre anın fermanı
Cümlesi başına kasd eyledi düşman oldu
İd-i adhada şehid itdiler ol mazlumı
Vasil-ı rahmet-i Hak na'il-i güfran oldu
Bi-güneh gitdi cihandan o vezir-i müşfik
Ey diriga yine na-hak yere bir kan oldu
Didi tarihini erbab-ı basiret anın
Cennet-i adne varup anda Süleyman oldu (1098) Tarih-i Enderun, II, s. 167-8

kurnazlık ve hile⁵¹, Süleyman Paşa'nın tabiatının belirgin özellikleri arasındadır fakat adı geçen yazar onun hakkında olumsuz şeyler söylemez. Hammer'e göre⁵² son derece becerikli bir insan olan Süleyman Paşa hakkında, Nicolae Jorga yetenekli, çalışkan, sabırlı ve herkes tarafından sempati ile karşılanan biridir demektir.⁵³ Ömer Faruk Akün ve ondan naklen Abdülkadir Özcan kendisinden övgüyle bahseden Fransız şarkiyatçısı Petis de la Coix'in, ona devleti buhrandan kurtaracak tek adam gözüyle baktığını ifade etmektedir.⁵⁴ Majer ise paylaştığı bir raporda, onun akıllı ve zeki oluşu nedeniyle sadrazamlığa getirildiğini ve Osmanlı menfaatlerine sadece askeri alanda değil aynı zamanda siyasi ve diplomatik olarak da hizmet etmek istediğini yazmaktadır.⁵⁵ Nitekim bu sırada Venedik Balyosu olan G. Donado'dan aktardığı bilgiye göre, Merzifonlu Kara Mustafa'nın katlinden sonra mührün Kara İbrahim Paşa'ya verilmesi halkın tepkisine neden olmuş ve bu makama Kaptan-ı Derya Musahip Mustafa Paşa, Köprülü Fazıl Mustafa Paşa ya da Süleyman Paşa'nın getirilmesi beklenmiştir. Balyos'a göre Süleyman Paşa askerler, ulema ve halk tarafından olağanüstü derecede sevilmektedir. Her ne kadar asker olarak olmasa da, onun Bosnalı doğası ve hoşgörüsü, yüce ruhlu oluşu ve diğer iyi yönleri övülmekte ve son derece sabırlı ve çalışkan olup yönetme

⁵¹ "Dostlarını olduğu kadar düşmanlarını da aldatmak için kullanmış olduğu çeşitli marifetlerinden dolayı kendisine "Aynacı" takma adı verilmiştir.", Kantemir, III, s.394

⁵² A.g.e., VI, s.1802, Hammer daha ileride (s.1816) ise askerlikteki kabiliyetsizliğinden bahseder.

⁵³ A.g.e., IV, s.176, 187

⁵⁴ Özcan, a.g.m., s.543, Akün, a.g.m., s.21, 32-3, H. G. Majer Osmanlı İstanbul'u Sempozyumlarından üçüncüsünde sunduğu bir bildiride, Süleyman Paşa hakkında şunları söylemektedir: "Süleyman Paşa, büyük sadrazamlardan değildi. İki yıla yaklaşan görev süresi, onun büyük bir sadrazam olmasına yetemezdi. Yeteneksiz biri değildi, yoksa Köprülü Fazıl Ahmet Paşa onu asla kethüdası yapmazdı. IV. Mehmet'in güvenini kazandı ve onun tarafından destekleniyordu. Dostları olduğu gibi kendisini kıskananlar da vardı. Tamahkarane bir şekilde edindiği servetinin bir kısmıyla bir vakıf kurmuştur. Vakıf onun niyeti hakkında bize ipuçları verebilir. Polonya kralına karşı serdar olarak başarılı oldu. Sadrazam olarak yürüttüğü sıkı sefer hazırlıkları övülmekte. Askeri kabiliyeti rakibi tarafından da kabul edilir. Ama nihayetinde iç siyaset ve askeri bakımdan son derece kritik bir zamanda bizzat kendisinin büyüttüğü ümitleri sadrazam ve serdar olarak boşa çıkardı.", Bkz. A.g.m., s.50-1

⁵⁵ Bkz. Majer, a.g.m., s.26 vd., Hammer şöyle yazar: "Süleyman Paşa'nın hareketleri, onun bir hükümet başkanının savaş ve iç idare bakımından gerekli çalışma ve kabiliyetleri nefsinde topladığının ispatı oldu.", A.g.e., VI, s.1803

yeteneğinin olduğu belirtilmektedir. Sakin tavırlarıyla genel olarak saygı gören ve Sultan Mehmet tarafından sevilen Süleyman Paşa, eğer hayatta kalırsa şüphesiz sadrazam olacaktı.⁵⁶

Sarı Süleyman Paşa aslen Boşnak olup sarayda bazı görevler almış, sırasıyla Muhasip Tavşan Ağa kethüdası, çavuşbaşılık ve Köprülü Fazıl Ahmet Paşa'nın sadaret kethüdalığından sonra mirahur-u evvelliğe getirilmiş⁵⁷ bu önemli görevlerden sonra üçüncü vezirlikle Babadağı Seraskerliğine, sadaret kaymakamlığına ve nihayet sadrazamlığa getirilmiş getirilmiştir. Mekke'deki sel hasarlarının giderilmesi ve Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın mallarının müsaderesinde gösterdiği gayret nedeniyle⁵⁸ Sultan Mehmet'in teveccühünü kazanmış olan Süleyman Paşa'nın bilhassa Lehistan seraskerliği sırasındaki başarıları, yıldızının parlamasına neden olmuştur.⁵⁹ Nitekim Vezir-i azam Kara İbrahim Paşa'nın sefere çıkmaktaki isteksizliği ve rakip gördüğü Süleyman Paşa'yı serdarlık ile uzaklaştırmak istemesi üzerine sadaret kaymakamlığına getirilmiştir.⁶⁰ Süleyman Paşa nihayet, ister şahsi girişimleri isterse Kırım hanının desteğiyle olsun, Lehlere karşı başarılarından dolayı kıskançlığına neden olduğu Sadrazam Kara İbrahim Paşa tarafından ortadan kaldırmak istenmişse de Kara İbrahim Paşa azledilerek onun yerine sadrazamlığa getirilmiştir (18 Aralık 1685).⁶¹

Sarı Süleyman Paşa mührü alır almaz, bir taraftan Avusturya ile sulh yolları ararken ve bunun için bazı tavizlerde bulunmayı vaat ederken diğer taraftan askerin maaş ödemeleri için uğraşmış ve sefer

⁵⁶ Majer, a.g.m., s.25, 48

⁵⁷ Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekayiname*, Haz. Fahri Ç. Derin, Çamlıca yay., İstanbul, 2008, s. 329, 407, 451, *Tarih-i İszade*, s.153

⁵⁸ *Zübde-i Vekayiat*, s. 121, 167, 171, , *Tarih-i İszade*, s.171, 181, Krş. Akün, a.g.m., s.24 Tayyazade Atâ, *Tarih-i Enderun*, II, s.166, Majer, a.g.m., s.24-5, Özcan, a.g.m., s.541 vd.

⁵⁹ Bkz. Akün, a.g.m., s.26-9, *Tarih-i İszade*, s.194, Jorga (IV, 176 vd.) ve Uzunçarşılı (424-5)'nin aksine Danişmend (III, 460) ve Öztuna (I, 391-6) Süleyman Paşa'nın Lehistan seferindeki başarılarını Kırım Hanına bağlarlar.

⁶⁰ *Zeyl-i Fezleke*, s. 983, 1004-6, *Tarih-i İszade*, s.197

⁶¹ *Zübde-i Vekayiat*, s.212, Atâ, *Tarih-i Enderun*, II, s.166, Uzunçarşılı, III, s.468-9, Özcan, a.g.m., s.542-3, Hammer, VI, s.1802, Süleyman Paşa'nın sadrazamlığa getirilişindeki diğer faktörler için Bkz. Akün, a.g.m., s.30-1, Krş. *Zeyl-i Fezleke*, s.983, 1004, 1022-3

hazırlıklarıyla meşgul olmuştur.⁶² Nitekim başarısız kuşatma sonrasında kamuoyunun, Avusturya'ya yönelik bir seferin verimli ve umut verici olması için bizzat sultan veya geniş yetkilerle donatılmış bir sadrazam tarafından yürütülmesi fikri⁶³ üzerine Sultan Mehmet, sevdiği ve güvendiği Süleyman Paşa'yı Kara İbrahim Paşa'nın yerine getirmiş ve onu Macaristan serdarlığı⁶⁴ için görevlendirmiştir (19 Nisan 1686).⁶⁵ Fakat Macaristan serdarlığı, iki yıl gibi kısa bir sürede sadrazamlığa yükselen Süleyman Paşa'nın düşüşünü⁶⁶ de hazırlayacaktır. Nitekim Süleyman Paşa, Macaristan'a girerek ilk olarak kuşatma altındaki Budin'i kurtarmak için harekete geçmişse de Avusturya birlikleri karşısında ağır kayıplar vermiştir. Lorraine Dükü tarafından kuşatma altında olan Budin komutanı Abdi Paşa'dan peş peşe yardım çağrıları gelmesine rağmen düşmanın kaleyi alabileceğine ihtimal vermeyerek destek vermekte acele etmemiştir.⁶⁷ Nitekim 14 Ağustos'ta yapılan bir hücum sonuçsuz kalmış ve ordu kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kalmıştır. Abdi Paşa'nın kahramanca savunması ve Süleyman Paşa'nın kaleye birlikler sokma girişimi de yeterli olmayınca Budin

⁶² Bkz. Hammer, VI, s.1803, Jorga, IV, s.187, Akün, a.g.m., s.33, Majer, a.g.m., s.27, Özcan, aynı yerde

⁶³ "Beç seferi zuhur ideli üç seneden berü hezar bin asakir-i İslam ve hazine ve mühimmat-ı cebehane ve zahire telef olup, ile'l-an bir iş vücuda gelmemekle vüzera vü ulema ve a'yan-ı asker huzur-ı hümayuna davet ve meşveret eyleyüp bi'l-ittifak ' Bu Engürüs seferi yalnız serhad işi değildir, buna bizzat padişah veya mühür gitmelidir.. dimeleriyle Vezir-i azam Süleyman Paşa rdahi serdarlığa talib ü ragıp oldu..", Zeyl-i Fezleke, s.1032-3, Krş. Akün, a.g.m., s.31, Dipnot:86, Hammer, VI, s.1802

⁶⁴ "...seni ve Sancağ-ı şerif ile cümle kullarımı Allah üTeala hazretlerine emanet eyledüm, hafız u nasırın olup yolın güşade ve işin asan ola buyuyrup besmele-i şerif ile serdar-ı azam yedine teslim eyledi ve ol mecliste yüreği taş olan bile ağladı." Zeyl-i Fezleke, s.1063

⁶⁵ Bkz. Zübde-i Vekayiat, s.214 vd., Tarih-i İszade, s.198, Anonim Osmanlı Tarihi, s.1, Uzunçarşılı, III, s.470, Majer, a.g.m., s.26, Süleyman Paşa Kızlarağası Yusuf aracılığıyla Sultan Mehmet'ten kendi el yazısıyla sınırsız bir yetki veren ve her hal ve şartta hayatının güven altında olacağını bildiren bir vesika almıştır. Hammer, VI, s.1802-3

⁶⁶ Süleyman Paşa'nın Belgrad'ta olduğu sıra bir köprüyü geçerken atından düşmesi seferde zorluklarla karşılaşacağına yorulmuştur. Bkz. Zeyl-i Fezleke, s.1045, Attan düşme meselesi için ayrıca Bkz. Tarih-i İszade, s.201-2

⁶⁷ "...sür'at ile varup Budun'a karib Hamzabey palankası sahrasına kondı ve düşmen kal'aya zafer bulmak ne ihtimaldeyü üzerine varmayamüsamaha ve batî hareket itmekle düşmen dahi fırsat bulub almaya ikdam eyledi ve muradlarına irişmek üzere içerdüenferyadçılar geldükçe mukayyed olmadı..", Zeyl-i Fezleke, s.1045-6

Avusturyalıların eline geçmiş, Budin'in kaybında rolü olmakla suçlanan Süleyman Paşa Ösek'e geri çekilmek zorunda kalmıştır.⁶⁸ Süleyman Paşa'nın bu sırada düşmanla müzakere girişimleri başarısız olmuş ve Avusturyalılar bir ay içinde başka bazı kaleleri de ele geçirmiştir. Bu sırada Segedin'i kurtarma girişimi de sonuçsuz kalınca Osmanlı ordusu önce Varadin'e ve buradan Belgrad'a çekilmek zorunda kalmıştır.⁶⁹ Bu sırada merkezden sevk edilen birliklerle⁷⁰ güçlendirilen ordu Belgrad'tan hareketle Ösek'e gelmiş ve Valpo kalesi civarında Avusturya ordusunu yenilgiye uğratmıştır. Bu gelişmeyi düşmana karşı büyük bir zafer olarak gören Süleyman Paşa, düşman ordusunun geri çekilmesini, kaçan birliklerin zayıflığına yorarak takip etmiş fakat Mohaç yakınlarında, Macaristan topraklarının Avusturya'nın eline geçmesi ile sonuçlanacak, ağır bir yenilgi almıştır. Yapılan istişareye rağmen⁷¹ Süleyman Paşa'nın, Drava nehrini geçerek Mohaç ovasına doğru kaçan Avusturya birliklerini takip ettirmesi burada ordunun büyük bir bozguna uğramasına neden olmuştur (12 Ağustos 1687).⁷² Neticede ağır bir yenilgi alan Süleyman Paşa tıpkı Viyana Kuşatması

68 *Zübde-i Vekayiat*, s.216-8, Majer, a.g.m., s.26, Danişmend, III, 461, Özcan, a.g.m., s. 542-3, "Budin mukabilinde iki ay darb-ı kıyam-ı aram eylediği esnada istila-yı havf u haşyet, ra'şe endaz-ı pay-ı mukavemet ve *Seninle itmeziz aheng-i perhaş,*

Uzakdan merhaba ey eyi kardaş

remziyle iblağ-ı peyam-ıcebanet ve ol hısın-ı üstüvarin eyadi-i e'adiye giriftar olmasına sebep ü illet ve bi-icab-ı mucib düçar-ı hezimet ü hızlan ile ric'at ve badi-i zillet olmuştur.", Atâ, *Tarih-i Enderun*, s.166-7, Süleyman Paşa'nın muhasara altındaki Budin'e yardım için yavaş davranıp davranmadığı hakkındaki görüşler için Bkz. Akün, a.g.m., s.36 vd.

⁶⁹ Bkz. *Zübde-i Vekayiat*, s.221, *Zeyl-i Fezleke*, s.1046 vd., Atâ, Hammer, VI, s.1804-6, *Tarih-i Enderun*, s.167

⁷⁰ Bu sırada ordunun ihtiyaç duyduğu asker ve masraflar için imdad-ı seferiyye tedariki için Bkz. *Zübde-i Vekayiat*, s.221, Krş. Hammer, VI, s.1806-7

⁷¹ Mohaç hezimetinden önce Vezirazam Süleyman Paşa'nın düşman ordusunun takibi hususunda yapılan istişarede alınan karara uymayıp rakiplerinin etkisinde kaldığı hususunda Bkz. *Zübde-i Vekayiat*, s.226 vd., *Zeyl-i Fezleke*, s.1070-1, Krş. Hammer, VI, s.1808, Akün, a.g.m., s.42-3

⁷² Finkel, *Rüyadan İmparatorluğa*, s.269, Krş. *Zeyl-i Fezleke*, s.1070-2, Majer burada, Süleyman Paşa'nın stratejik bir hata ederek başta elde ettiği başarıyı olduğundan daha yüksek değerlendirdiğini ve atılğan rakibi Bavyera Elektörü Max Emanuel'in zafer arzusunu, askeri dehasını ve ordularının gücünü küçümsemiş olduğunu söylemektedir. A.g.m., s.29-30, Uzunçarşılı da Süleyman Paşa'nın orduyu zabt u rabttaki hatasına işaret eder. *Büyük Osmanlı Tarihi*, III, s.471-2

sonrasında Kara Mustafa Paşa'nın yaptığı gibi çadırı ve hazinesini orada bırakarak tekrar Varadin'e çekilmek zorunda kalmıştır. Bu gelişmeler Osmanlıların Macaristan hakimiyeti yolundaki son girişimleri olmuştur. Nitekim Majer'in ifadesiyle Süleyman Paşa'nın Macaristan seferinin, askeri mağlubiyeti aşan sonuçları da olacaktır.⁷³ Mohaç bozgunu, Macaristan'da Osmanlı hakimiyetine ağır bir darbe olduğu gibi imparatorluğu altı ay boyunca meşgul edecek bir isyanın da fitilini ateşleyecektir. Neticede Süleyman Paşa'nın stratejik hatası sonucu yaşanan Mohaç hezimet, orduda ciddi bir kargaşaya da neden olmuştur. Kanuni Sultan Süleyman'ın 162 yıl önce büyük bir zafer kazandığı Mohaç'ta yaşanan bu bozgun, iyi kumanda edilmeyen ordunun moralini büsbütün bozmuş, askerler bütün ağırlıklarını geride bırakarak muharebe meydanını terk etmiştir.⁷⁴

Ordunun Ayaklanması ve Bunda Sadrazam Süleyman Paşa'nın Rolü

Ordunun ayaklanmasında, cephede cereyan eden bu gelişmelerle birlikte askerlerce sevilmeyen Sarı Süleyman Paşa'nın sorumsuzca girişimlerinin olduğu genel kabuldür. Neticede Macaristan seferinde verilen ağır kayıpların üstüne bir de Süleyman Paşa'nın orduyu düzene sokma girişimleri eklenince ayaklanma kaçınılmaz hale gelmiştir. Süleyman Paşa'nın ordudaki mahlulleri tespit için yoklama yaptırması ve orduyu düzene sokma girişimlerine askerlerin tepkisi sert olmuş, bu girişimlere bir de lojistik sıkıntılar eklenince ayaklanma kaçınılmaz hale gelmiştir. Fakat askerlerin tepkisini çekmiş olsa da Süleyman Paşa'nın girişimleri samimiyetle orduyu düzene sokmak ve kış sonrası için ordunun hazır edilmesini sağlamak olmuştur.⁷⁵ Deftardar Mehmet Paşa vezirazamın, "*ceng ü cidal vaktinde işe yarar bir mazbut asker olsun*" diyerek iyi niyetle tedbir almak istediğini ve fakat bu girişimin

73 Bkz. A.g.m., s.42, Jorga bu gelişmelere istinaden, "*Ordunun tutumu ile vezirlerin ve sultanın kaderi ve hayatının bağlı olduğu Macaristan'daki savaş, zamanla maliyetli, uzun süreli ve sonuçta olumsuz bir savunma halini almıştı.*" demektedir. Bkz. IV, s. 185

74 Bu gelişmeler ve ordunun şikayet ve kalkışması ile İstanbul'a hareketi, Paul Ricaut'un, 1665'de Avusturya cephesinde Osmanlı ordusunun karşı karşıya kaldığı gelişmelerle ilgili verdiği bilgilerle hayli ilginç bir benzerlik göstermektedir. A.g.e., s.313 vd.

75 Hammer, VI, s.1807, Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, II, s.194, 209, Süleyman Paşa bu girişimleriyle ne zamandır bozulmaya yüz tutan ocakların düzene sokulması gayesiyle çalışan bir ıslahatçı devlet adamı hüviyetindedir. Bkz. Akün, a.g.m., s.40-1

askerin *şekavet ü fesadlarına* sebep olduğunu söylemektedir.⁷⁶ Bu cümleden olarak Süleyman Paşa'nın azledilmesi ve sonra da katlinin istenmesi bir yerde askerin ayaklanması için bahane teşkil etmektedir.⁷⁷

Dimitri Kantemir isyanın çıkışını iki sebebe bağlamakta ve bunlar da isyanın baş müsebbibi olarak Süleyman Paşa'yı işaret etmektedir. İlk olarak sadrazam, yiyecek sıkıntısından dolayı Eğri Kale'sine yardım göndermek istemiş fakat sadrazamın emrine uymayan yeniçeri ve sipahiler, ordunun yenilgisinden onu sorumlu tutmuşlardır. Aldıkları yaraları ve bitkin düşmüş atlarını gösteren askerler sadrazama, orduyu tümüyle yok etmek niyetinde olduğu suçlamasında bulunmuşlardır. Diğer sebep ise sadrazamın, savaştaki görevlerini yerine getirmeyen paşaları ortadan kaldırmak istemesidir ki söz konusu paşalar sadrazamın niyetini önceden haber alarak orduyu ona karşı kışkırtmışlardır. Kantemir, bu sırada Siyavuş Paşa'nın bilhassa ulufe meselesinden dolayı askeri kışkırttığını yazmaktadır. Süleyman Paşa ise ulufe meselesinde orduyu oyalamak istemişse de Siyavuş Paşa'nın kışkırtmaları işe yaramış ve asker artık sadrazamı gözden çıkarmıştır.⁷⁸ Osmanlı kaynakları da Kantemir'in kaydıyla örtüşmektedir. Nitekim Defterdar Mehmet Paşa, Süleyman Paşa'nın Mohaç hezimetinden sonra Varadin'e çekildiğini ve burada yapılan toplantıda, Varadin'e sekiz saatlik mesafedeki düşman ordusundan intikam alınmak amacıyla

⁷⁶ "Veziriazam Süleyman Paşa, sipah u silahdar ocakların ikişer yüz bölük ve her bölüğe ser-bölük nasb u tayin eylemek üzere ocaklara nizam vermek sevdasıyle.. her gün sipah u silahdarı birer birer gelüp, ibtidaları ile yoklayup isbat-ı vücud eylediklerinde herkesin yedinde olan sual ve cavabda neferata vafır cevır ü eziyet olduğundan maada.. vezir-i müşarünleyhten tenfir ve ziyade dilgir oldular." Bkz. Zübde-i Vekayiat, s.222, "sipah u silahdar neferatını yoklayup, eşkal yazup ve bölükleri ikiyüze tenzil her birine bir serbölük nasb edüp, sefer üzeri bunları tekdir ve zu'munca bunlara nizam vermeğe sa'y edüp..", Bkz. Anonim Osmanlı Tarihi, s. 1

⁷⁷ Finkel, a.g.e., s.270, Hammer, VI, s.1813, "Öfkeleri son reddeye kadar gelmiş olan yeniçeri ve sipahilerin Sadrazam Süleyman Paşa'nın Macaristan'daki ordugâhından en korkunç biçimde imparatorluğun payitahtına kadar taşınan isyanın kaynağı, bu seraskerin sert yönetimi karşısında uzun zamandır gevşek bir yönetime alışmış birlikler arasında baş gösteren hoşnutsuzluktu. Mohaç'daki mağlubiyet, ondan kurtulmak için bir bahane oldu.", Zinkeisen V, s.100-1, Altınay (Felaket Seneleri, s.53) ve Ricaut'un dönemin askeri durumuna ilişkin verdiği bilgiler de bunu desteklemektedir. Ricaut bu dönemde bozulan askeri düzen ve bilhassa evlilik ve geçim telaşesi nedeniyle askerin savaşa gitmekteki isteksizliklerinden bahsetmektedir. Bkz. A.g.e., s.263-5

⁷⁸ Bkz. A.g.e., III, s. 144, Krş. Uzunçarşılı, III, s.472, Altınay, Felaket Seneleri, s.54-6

bir miktar asker gönderilmesi kararı alındığını ve fakat bu birliğin, karşıya geçmesinden sonra büyük bir fırtınadan muzdarip kalarak geri çekilmek istediklerini yazar. İsyanın çıkmasındaki bu kritik gelişme *Zübde-i Vekayiat*'da şöyle geçmektedir.⁷⁹

“İstişarede tasmin olunduğu üzere Serçeşme Yeğen Osman Paşa bilcümle levendat ile ve sipah u silahdar ocakları neferatlarıyla ve Cafer Paşa ve Vezir-i azam kethüdası ve sair ma'an memur olan asker bilcümle nehr-i Varadin üzerinde memdud cisirden ubur ve salt u sebükbar karşı yakaya mürur itdirildi. Lakin hikmet-i Huda azim furtınalar ile vaki olan baran ol gün ve ol gicelerde asla münkatı olmayup karşı yakada olan askerin ise ne hayme ve ne hargahı ve nazil olan barandan kendülerin muhafaza idecek bir eşyaları olmayup, iki gün iki gece bila fasıla baran mümtedd olup, herkesin atları ve kendüleri su içinde kalup, gûzar itdikleri cisrin dahi kapusu mesdud olmağla, berü yakaya dahi geçmeğe kat'a imkan olmağın müşahade ve cümlelerin ahvali bu mesayıpten perişan olmağla sipah ile levendat ta'ifesi birbirleriyle ittifak ve cümlesi birden cisir-i mezbura yürüyüp tekrar karşıya geçmek üzere karar ve ahd ü misak eylediklerinde.. Ve cümle asker dahi cisir-i mezbur üzere yürüyüp, mesdud olan bab-ı cisir hedm ve ubur ve ordunun bir tarafında cümle cem olmağa başladıkları Vezirazam-ı müşarünileyhin ma'lumu olacak taraflarından ademler tayin ve kendülere gönderüp '*maksadları zahire ise virelim, ulufe hod hazırdır. Hemen tevzi idelim.*' deyü tecemmuların def'ine azim sa'y u kuşış eylediler. Bir tarik ile ol taife-i gayri haife nush u pend ile karbend olmayup, inad ü ısrarların izdiyad eylediler. Hasılı cevaplarında '*bizim kendi ile şer'i davamız vardır ve sancağ-ı şerifi ve mührü isteriz*' deyü sözlerind ısrar ve cemiyetleriyle Otağ-ı Sadr-ı aliye gelmek üzere karar virdikleri mübeyyen ü zahir oldu.”

Eğri kalesinden gelen yardım çağrısı ve sonrasında yaşananlar hakkında Silahdar Mehmet Ağa ise şunları yazar:⁸⁰

⁷⁹ Bkz. s. 232-3, Krş. *Zeyl-i Fezleke*, s.1072-3, *Tarih-i İsazade*, s.201-3, Hammer, VI, s.1813, Asiler, “*çadır yok ve tebdil idecek libâs yok. Bu tedbîrsiz vezîr bizi çadırsız göndermekle bu belâyâ uğratdı. Sahrâlar deryâ oldu ve hayvânlarımızın ekseri telef oldu. Âteş yanmaz. Her birimiz bir maraza uğraruz. Bu kıyâfetle adûya gidüp ceng olunmaz*” deyü asker avdet idüp orduya karîb mahalle gelüp tecemmu' itdiklerinde “*vezîr bu işi bize ihânet için itdi*” diyerek vezirazamdan mühür ile sancağ-ı şerif'i talep etmişlerdir. Şemdanizade, *Mür'it- Tevârih*, s. 235-6

⁸⁰ *Zeyl-i Fezleke*, s.1072-3

“Eğri Kal’asından feryadçı gelüp zahireden müzayakaların bildirmeleriyle meşveret olup, ‘cümlemiz birden zahire getirsek vaktin vüs’ati olmaduğundan gayrı memleket harab bu ağır asker ve hayvanata yolların tahammülü yok, açlıktan cümle helak oluruz. Lakin bir mikdar güzide atluasker ayırup Nemçe taburu Başka ovasına geçüp on beş saat karib mahalle gelmiş varup karşılayasız’ deyü ikişer günlük zahire virüp, Varadin köprüsünü karşı geçtikten sonra terkilerine ikişer keyl zahire dahi virüp, bu tezvir ile Eğre’ye getürtmelerin kavlı eylediler. Bir miktar yeniçeri sipah-ı silihdar bölükleri ve üç bin sekban u sarıca ile Serçeşme Yeğen Osman Paşa ve eyaletleriyle birkaç paşalar üzerine Diyar-ı Bekr Beğlerbeğisi Vezir Büyük Cafer Paşa serasker nasb olup bu tedbir ile ikişer günlük zahire ile Varadin köprüsünden karşı Segedin sahrasına geçirdüler. Ve irtesi gün ikişer keyl zahire dahi teklif eylediklerinde kul ta’ifesi acze müte’allik kelimata başlayup ‘on beş saat yere sekiz hünlük zahire almak niden iktiza ider’ dirken tezvirleri duyulup ‘Eğre Kal’ası bundan on konak yerdir. Yolların düşmen bağlamış dönmek şöyle dursun selametle bile varmamıza şübhemiz vardır’ deyüp gitmeden ibâ eylediler ve cümlesi serasker Vezir Cafer Paşa’ya varup ‘sizin fikriniz Eğre’ye isal-i zahire eylemek değil ancak bizi kırdırmak deyü, bahane ile kal’ayı imdad-ı asker ve zahire ile doldırmaktır. Ne zahire alınız ve ne Eğre’ye giderüz’ diyerek Serçeşme Yeğen Osman Paşa’ya vardılar. Vezir-i azam sancak-ı şerifle gitmedikçe gitmemelerin ittifak ve müddealarında müsirr piyade ve süvar dönüp, Varadin köprüsünden berü yakaya mürura teveccühlerin vezir-i azama bildürdiler. Ol saat emr idüp köprü tonbazların kesmeğe ve askeri geçürmemeğe tayin itdüğü ademleri kurşuna tutup, bi mezahim köprüden geçüp doğru Halep Beğlerbeğisi Vezir Abaza Siyavuş Paşa’ya varup cümleye baş eyledüler. Ve kol ağaların davet ve vezir-i azamı aradan kaldırmaya meşveret ve ikaz-ı fitneye mübaşeret eyleyüp, askerin beş kıst mevacipleri virilmedüğünden vezir-i azam münkesir’ül-hatır olub ref’ ü izalesine fursatcu eyledüler. Kendü uryan, ciğeri büryan ve hevasına tabi bir alay eşhas-ı erazil ayağa kalkup meydana döküldiler.”

Anlaşılan o ki Süleyman Paşa’nın, yardım çağrılarına karşılık Eğri’ye bir birlik göndermek istemesi ayaklanmanın çıkmasında kritik bir gelişme olmuştur. Fakat başlangıçta Eğri’ye gönderileceklerinden haberi olmayan askerler durumu öğrenince güzergahın tehlikelerle dolu olduğunu öne sürerek gitmek istememişlerdir. Bu sırada

Serçeşme Yeğen Osman Paşa'nın askeri tahrik etmesi⁸¹ ayaklanmanın çıkmasına neden olmuştur. Süleyman Paşa, askerin isteklerinin yerine getirileceği vaadine rağmen isyanın bütün birlikler içinde yayılması üzerine çareyi kaçmakta bulmuş, asilerin istedikleri mührü ve sancak-ı şerifi alarak ve Yeniçeri Ağası Bekri Mustafa Paşa, ordu kadısı Abdülbaki Ağa, Silahdar Süleyman Ağa ile Defterdar Mustafa Paşa'yla birlikte Belgrad'a çekilmiştir. Asiler Süleyman Paşa'nın kaçtığını öğrendikten sonra onun otağını yağmalamışlar ve birliklerin dağılmaması için çalışmışlardır. Aralarında yaptıkları istişare ile Siyavuş Paşa'yı serdar ve sadaret kaymakamı ilan etmişlerdir (2-5 Eylül 1687).⁸² Asiler daha sonra sultana gönderdikleri bir mahzarda özetle, cephede karşı karşıya kaldıkları müşkiliyetlerden bahsetmişler ve bilhassa Süleyman Paşa'nın girişimlerinden duydukları rahatsızlığı dile getirmişlerdir. Asiler Süleyman Paşa'nın kendilerine vaat ettiği erzak ve terakkilerin verilmediğinden, yaptırdığı yoklamalardan, Eğri'ye gidecek yardımcı birlikleri yağmur altında çadırsız bıraktığından ve ordugahı terk ederek kaçtığından şikayet etmişler, onun şer'an yargılanmasını⁸³ ve sadrazamlığa da münasip birinin getirilmesini istemişlerdir.⁸⁴

Burada ordunun ayaklanması ve İstanbul'a doğru yürüyüşe geçmesinde Siyavuş Paşa'nın rolü de hayli önemlidir. Nitekim Kantemir, Siyavuş Paşa'nın bir taraftan ordunun ileri gelenlerini toplayarak padişahın azlini teklif ederken diğer taraftan kendisine yapılan sadrazamlık teklifini, sırf sultanın sevgisini kazanmak adına geri çevirdiğini söyler.⁸⁵ Süleyman Paşa'nın İstanbul'a kaçtığı anlaşılınca ordu ileri gelenleri Siyavuş Paşa'ya sadrazam olmasını teklif etmişler, o ise sadrazamlık mevkiini sultandan başka hiç kimsenin tevcih

⁸¹ Uzunçarşılı, III, s.472, "...serbölük namuna yazduğu bir zorba olup, Yeğen Osman Paşa imdadı ile levendat dahi karışıp.." Anonim Osmanlı Tarihi, s.1

⁸² Bkz. Zeyl-i Fezleke, s.1073-4, Zübde-i Vekayiat, s. 234-5, Hammer, VI, s.1813, Finkel, a.g.e., s.269, M. Cavid Baysun, "Mehmet IV", İA, VII, MEB yay., İstanbul, 1987, s.555, Fikret Sarıcaoğlu, "Siyavuş Paşa", Diyanet İslam Ansiklopedisi, Cild XXXVII, Ankara, 2009, s.313-4

⁸³ "Vezir-i azam ile şer'le davamız İslam'ında şüphemiz var. Katl olmayınca müteselli olmaz.", Zeyl-i Fezleke, s.1074

⁸⁴ Zübde-i Vekayiat, s.235-7, Krş. Hammer, VI, s.1813, Danişmend, Kronoloji, III, s. 461-3, Altınay, Felaket Seneleri, s.58-9, Özcan, a.g.m., s. 543

⁸⁵ Silahdar asilerin Siyavuş Paşa'yı cebren vezir-i azamlığa getirmiş olduklarını yazar. "Biz senü vezir-i azam itdük" deyü cebren ata bindirüp ve alay ile getürüp firari Süleyman Paşa otağına indirüp bi'at eylediler." Zeyl-i Fezleke, s.1074

edemeyeceğini söyleyerek bu teklifi ilk başta bu kabul etmemiş, bunun için sultana bir mektup gönderilmesi lüzumunu dile getirmiştir. Siyavuş Paşa İstanbul'a gönderilen bir mahzarda, hareketin padişaha karşı olmadığını, hezimetten ve askerın ayaklanmasından Süleyman Paşa'nın sorumlu olduğunu ve şayet sadrazam idam edilerek başı ordugaha gönderilir ve ayrıca gecikmiş ulûfeler ödenirse ordunun yatışacağını dile getirmiştir.⁸⁶ Süleyman Paşa ise ordunun tepkisine karşı yapacağı bir şey kalmadığını ve hayatının tehlikede olduğunu anlayarak Belgrad'a çekilmek zorunda kalmış, sonra da İstanbul'a kaçmıştır (15 Eylül 1687).⁸⁷ Kantemir Süleyman Paşa'nın, ordunun Siyavuş Paşa ve taraftarlarınca kışkırtıldığını ve hezimetin bu hainler nedeniyle yaşandığını söylemek için İstanbul'a gitmiş olduğunu, hezimetten dolayı ağlayan Sultan Mehmet'in ise ilk başta güvendiği sadrazamı saklayarak meselenin açıklığa kavuşmasını beklediğini ifade etmektedir. Cepheden gönderilen mahzarın okunması üzerine danışmanlarının, ordunun kalkışmasını önlemek için isteklerini yerine getirmesi ve Süleyman Paşa'yı feda etmesi gerektiğini söylemelerine rağmen Sultan Mehmet ayaklanmanın sadrazama yönelik tepkiden ziyade para meselesinden kaynaklandığına inanarak ulufelerinin gönderilmesiyle ayaklanmanın sona ereceği düşüncesindeydi. Fakat sultanın ulufelerinin ödeneceği yollu cevabına rağmen yatışmayan asiler, Sadrazam Süleyman Paşa'yı korumakta ısrar eden sultanın da en az onun kadar suçlu olduğunu bu yüzden padişahın da azledilmesi gerektiğini, sadrazam başta olmak üzere bazı ileri gelenlerin katledilmesini dillendirmeye başlamışlardır.⁸⁸

Ordunun İstanbul'a Hareketi ve Padişahın Bunu Engelleme Çabaları

Sarı Süleyman Paşa henüz İstanbul'a gelmeden önce asilerin isyanı ve mezkur mahzarları padişaha ulaşmıştı. Sultan Mehmet ise ordunun harekete geçtiğini duyunca asileri bundan men etmek için Siyavuş

⁸⁶ A.g.e., III, s. 146-7

⁸⁷ Anonim Osmanlı Tarihi, haz. Abdülkadir Özcan, TTK yay., Ankara, 2000, s. 1, Atâ, Tarih-i Enderun, s.167, Hammer, VI, s.1813-4, Zinkeisen, V, s.100, Uzunçarşılı, III, s.489, "...asker-i İslam ile kendi beynine şikak düşükdü, Varadin nama mahalli alup yürüyüp, rü'esay-ı asker: "Eğre'ye imdad lazım ve mevaciip kula verilmek gerek.." dediklerinde, bir kayığa binip, askerden firar eyledikte..", Tarih-i İsâzâde, s. 186-7, 202-3

⁸⁸ Kantemir, A.g.e., III, s. 144-8, Uzunçarşılı, III, s.493

Paşa'ya hitaben bir *hatt-ı hümayunu*⁸⁹ Mirahur Osman Ağa aracılığıyla asilere göndermiş ve ondan ordunun Belgrad'da kışlamasını istemiştir. Bu sırada Siyavuş Paşa'nın çadırında toplanan asiler Sultan Mehmet'in hatt-ı hümayunu okununca "*biz madem ki Asitane'ye varup ve Süleyman Paşa katli olmadukça dil-hahımız olan ahvale istikrar viremeyüz*" diyerek İstanbul'a hareketleri için ittifak etmişlerdir (22 Eylül 1687). Asiler mührün Siyavuş Paşa'ya verilmesi isteklerini iletmesi için Osman Ağa'yı geri İstanbul'a göndermişlerdir. Süleyman Paşa'nın henüz İstanbul'a geldiği sırada Mirahur Osman Ağa, asilerin İstanbul'a hareket niyetlerini ve mührün Siyavuş Paşa'ya verilerek Süleyman Paşa'nın katli isteklerini arz etmiştir.⁹⁰ Silahdar Mehmet Ağa burada ilginç bir gelişmeden bahsetmektedir. Süleyman Paşa İstanbul'da gizlice Recep Paşa ile buluşarak ona cephedeki ahvalı anlatmış ve ordu içinde, sadrazamlık için Rodos'ta sürgün bulunan Kara İbrahim Paşa'nın dillendirildiğini söyleyerek mührü ve sancak-ı şerifi ona teslim etmiştir. Buna karşın vezir-i azamlıkta gözü olan Recep Paşa mührü, sancak-ı şerifi asilerin gönderdikleri mahzarı padişaha teslim etmiştir.⁹¹ Recep Paşa burada kurnazca bir işe girişerek, Kara İbrahim Paşa ağzıyla asilere mektup yazıp bunu sabık vezir-i azamın mührüyle mühürleyip padişaha vererek onun katline ferman çıkartmıştır. Fakat Recep Paşa'nın planı işlememiş ve asilerin Niş civarına geldikleri sırada, gönderilen Silahdar Hasan ağa mührü ve sancak-ı şerifi Siyavuş Paşa'ya teslim etmiştir.⁹² Sultan Mehmet, Siyavuş Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesi ile kalkışmanın önüne geçmek istemişse de, Siyavuş Paşa'nın ordunun ilerleyişini durdurmak gibi bir niyetinin olmadığı anlaşılmaktadır.

⁸⁹ "...serhadd-i mansure kılanın muhafazası tedarükü görülmek Devlet-i Aliyye'nin cümleden ehemmi olan umurudur. İmdi siz Devlet-i Aliyye'nin emekdarı ve vüzerai izamımın namdarı olup, ol serhadlerde dahi vukuf u şuurunuz merteb-i kemalde olmağla, muhafazası umuru sizin dest-i hizmetinize ve uhde-i hüsni takayyüdünüze vabeste vü havale olunmuşdur. Hemen kendin bi'l-cümle asker-i zaferrehber ile bu sene meştaşı Belgrad'ta idüp tavaif-i askeriyenin her birine kışlak tayin ve bir ferdi bu tarafa azimet eylemeğe ruhsat göstermeyip gereği gibi hıfz u hırsaset-i memleket ve zabt ü rabt ıasakir-i pür meymenet ile ihtimam üzere olasız..", Zübde-i Vekayiat, s.238-9

⁹⁰ Zübde-i Vekayiat, s.239 vd., Krş. Zeyl-i Fezleke, s.1075, Hammer, VI, s.1814

⁹¹ Tatih-i İsazade, s.186-7, "...alevlenmiş ateştir önünde bulduğun işte yakıp geliyor. Bir beladır uğradık iftası bir vechile mümkün değil. Rü'esa-yı asker ve lisan-ı eşkıyada Rodos'ta menfi sadr-ı sabık Kara İbrahim Paşa'ya sadaret söylenür. Vücut bulur ise ne ben kalurum ne de sen. Çaresin görmek gereksin.." Zeyl-i Fezleke, s. 1075

⁹² Zeyl-i Fezleke, s.1075-6

Orduyu yönlendirenlerin başında onun olduğu göz önüne alınırsa Siyavuş Paşa'nın, orduyla birlikte İstanbul'a gelerek padişahın azledimesini sağlamak niyetinde olduğu şaşırtıcı olmayacaktır. Nitekim asilerin isteğiyle vezir-i azamlığa getirilen Siyavuş Paşa'nın henüz Varadin'de iken, asi ocak ağalarının adıyla Şeyhülislam Ankaravî Mehmet Efendi'ye gizlice mektup yollaması ve padişahın hal'i için ordunun hareket halinde olduğunu bildirmesi bu düşüncüyü desteklemektedir.⁹³ Daha önce de ifade edildiği gibi bu sırada Sultan Mehmet'in akıl danıştığı bazı emekli subaylar, ordunun üst kademelerinde bir temizlik önermişlerdi. Bu plana göre sadrazam ve yeniçeri ağası ile cephedeki askeri birliklere komuta eden subaylar azledilmeli, ayrıca gecikmiş maaşlar ödenmeliydi. Bu sırada Kaymakam Recep Paşa⁹⁴, mührün kendisine verilmesi halinde bunların hakkından gelmek istediğini söylemişse de olayı daha da alevlendirir düşüncesiyle buna karşı çıkmış ve mühür Siyavuş Paşa'ya gönderilmiş (28 Eylül 1687), Süleyman Paşa ise katledilmiştir (14 Ekim 1687)⁹⁵.

Sultan Mehmet böylece sadrazamını feda etmek zorunda kalmış ve onun kesik başını asilere göndererek ayaklanmanın sona ereceğini düşünmüştür.⁹⁶ Siyavuş Paşa ise Silahtar Hasan Ağa'yı İstanbul'a göndererek ondan, Süleyman Paşa'nın katlinin ordu tarafından memnuniyetle karşılandığını fakat ayaklanmanın bastırılması ve ordunun, barış ve sükunet içerisinde İstanbul'a gelmesi için ordunun, defterdar, gümrükçü ve diğer üç kişinin katlini istediği mesajını

⁹³ Sarıcaoğlu, a.g.m., s.314, Uzunçarşılı, III, s.489, Krş. *Zeyl-i Fezleke*, s.1074-6

⁹⁴ Kaymakam Recep Paşa'nın, Sultan Mehmed'in kardeşi Süleyman yerine oğlu Şehzade Mustafa'yı tahta çıkarma tasarısı şeyhülislâm ve sekbanbaşı tarafından kabul görmemiş, bundan haberdar olan Sultan Mehmed de Recep Paşa'yı öldürtmek istemiştir. Sultanın niyetini anlayan Recep Paşa ise bir yolunu bulup kaçmış, İstanbul sokaklarında asi ordunun şehre girmiş oldukları dedikodusunu dillendirerek ve esnafa dükkanlarını kapamaları uyarısında bulunarak halkı endişeye sevk etmiştir. Bkz. Hammer, VI, s.1814-5, Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III, s.491, *Tarih-i İsâzâde*, s.206, Şemdanizade, *Mir'üt Tevarih*, s.237, *Zübde-i Vekayiat*, s.245-6, *Zeyl-i Fezleke*, s.1079

⁹⁵ Bkz. *Zübde-i Vekayiat*, s.240 vd., *Anonim Osmanlı Tarihi*, s.1, *Tarih-i İsâzâde*, s.204 Şemdanizade, *Mir'üt Tevarih*, s.236, Atâ, *Tarih-i Enderun*, s.167, Mustafa Nuri Paşa, *Netayicül Vukuat*, I-II, s.287, Kantemir, III, s.149, Sarıcaoğlu, a.g.m., s.314

⁹⁶ Hammer (VI, s.1815) Süleyman Paşa'nın kesik başının ordugaha 8 Ekim'de gönderildiğini yazar. Ordu Filibe'de iken bir çavuşun Süleyman Paşa'nın kesik başını getirmesi sahnesine yönelik Augsburg'lu çağdaş bir ressamın gravürü için bkz. Majer, a.g.m., s.44

iletmesini istemiştir. Bu son ihtar ile Sultan Mehmet'in asilerin kesin olarak İstanbul'a gelecekleri ve kendisini tahttan indireceklerine inanmıştır.⁹⁷ Burada asilerin, isteklerinin yerine getirilmesinden cesaret alarak daha başka azl, sürgün ve katl taleplerinde bulundukları görülecektir ki bu da isyanların karakteristik vechelerinden biridir. Defterdar Mehmet Paşa, orduyu asıl tahrik edenlerden Küçük Mehmet, Fetvacı Çavuş, Kandilci ve Hacı Halil gibi elebaşlarının Siyavuş Paşa'nın kendi reylerinden dışarı çıkamayacağını düşünerek bazı taleplerde bulunduklarını hatta başta Defterdar Seyyid Mustafa Paşa olmak üzere bazı devlet adamlarının öldürülmesinde⁹⁸ ittifak ettiklerini söylemektedir. Asiler mutlak itaat edeceklerine dair söz vermiş olmalarına rağmen⁹⁹ Siyavuş Paşa'nın çadırını bile basmışlardır ki bu, asıl gücün bahsi geçen asi elebaşlarında olduğu ve Siyavuş Paşa'nın orduyu düzene sokacak ve yönlendirecek güçte olmadığını göstermektedir. Nitekim Siyavuş Paşa Defterdar Mustafa Paşa'yı koruyamamış, asiler defterdarı ve evvelce düşmanlık duydukları bazı devlet adamlarını katletmişlerdir. Asilerin bu aşamada bazı görev tevcihlerinde bulundukları da anlaşılmaktadır.¹⁰⁰ Padişah ise İstanbul'a yürüyüş halinde olan orduya gönderdiği hatt-ı hümayunlarda, her türlü isteklerinin kabul edileceği ve avdan tamamen vazgeçtiğini bildirerek ordunun İstanbul'a girmesinin önüne geçmek istemiştir. Süleyman

⁹⁷ "Silahdar Moralı Hasan Ağaordudan gelüp, rikab-u hümayuna mahzarı verdü. 'Vezir-i azam cümle erazili önüne katup sürat ile geliyor' didi. Niş vak'asın söyleyip azimetlerinin sebebin su'al buyurdular. Bilürken ketm idüp sükût buyurdular.", Zeyl-i Fezleke, s.1080

⁹⁸ "Sultanın bu aşağıdan alması karşısında cüret bulan isyan elebaşlarından birkaçı kendi iktidarlarının binasını kurbanlarının kanı ile sağlamlaştırmak için hoşlarına gitmeyen bütün devlet görevlilerinin idamını istemek üzere yemin ettiler.", Hammer, VI, s.1814, Katli istenen bu görevlilerden yetmiş kadarı ilgili mahzara yazılmıştır. Silahdar Mehmet Ağa bunlardan bir kısmının ismini zikreder. Bkz. Zeyl-i Fezleke, s.1074

⁹⁹ Hammer, VI, s.1813, Altınay, *Felaket Seneleri*, s.58

¹⁰⁰ Bkz. Zübde-i Vekayiat, s.243-5, Zeyl-i Fezleke, s.1077-8, Finkel, *Rüyadan İmparatorluğa*, s.270 vd., Nitekim Şemdanizade, "Mühür dilediğimiz âdeme geldi. Her zamân fırsat destimize girmez. Birkaç gün şu âlem de biz de atup tutalım. Ricâlden birkaç kişiyi i'dâm itsek devleti dahi ziyâde kabzaya alurduk" deyüp mühür geldiğinin irtesi umûm hil'ati için ricâl vezîr otağına cem' oldukda eşkıyâ otağın etrâfını ihâta ve re'isleri at üzerinde durup Defterdâr Mustafa Paşa'nın katlini taleb itdiler." demektedir. Mür'it Tevârih, s. 236-7

Paşa'nın kellesi ile birlikte gönderdiği hatt-ı hümayunda¹⁰¹ (19 Ekim 1687) askerlere maaş ve erzaklarının tam olarak verileceğini sabık vezir-i azamın orduda yarattığı huzursuzluğun da giderileceğini söylemiş fakat ordunun Sofya ya da Filipe'de kışlamasını emretmiştir.¹⁰² Bundan başka Köprülü Fazıl Mustafa Paşa'yı Sadaret Kaymakamlığı'na getirmiş ve Yeğen Osman Paşa'ya vezirlik rütbesiyle kızı Hatice Sultan'ı vermeyi vaat etmişse de bunlar ordunun ilerleyişini durduramamıştır. Nitekim asiler, efendilerinin tüm barışçıl ve takdir dolu sözlerine rağmen ve gitgide daha yüksek sesle, sultanın av tutkusundan ve hükümdarlığı sırasında ordunun savaş alanlarında yaşadığı büyük utançlardan dem vurarak ilerleyişlerini sürdürmüşler ve Edirne'ye gelmişlerdir (26 Ekim 1687)¹⁰³.

Asiler Edirne'de iken İstanbul'a girilmesi ve padişahın tahttan indirilmesi düşüncesi güçlü bir şekilde dillendirilir olmuş ayrıca bu sırada İstanbul'da da padişah değişikliği çoktan konuşulmaya başlanmıştı. Şeyhülislam Ankaravî Mehmet Emin Efendi gizli olarak ulemayı toplayıp kendisine gönderilen yazıyı göstermiş, burada alınan kararda padişahın hal'i uygun görülmüş ve asilerle İstanbul halkına ilişmemeleri şartıyla anlaşma sağlanmıştır.¹⁰⁴ Asiler ise hal' meselesi için İstanbul'a yazılı talepler bile göndermişlerdi. *Zübde-i Vekayiat'da* Yeğen Osman Paşa'nın, ordunun Edirne'de kalması yolundaki teklifinin asi elebaşılarcına kabul görmemiş olduğu ve asilerin "elbette bizim

¹⁰¹ "Bundan akdem serdar-ı ekremim ve vezir-i azamım iken ordu-yı hümayunumda asaker-i nusret encamumu bıragup firar ve Asitane-i saadetime sürat üzere istical ile ilgar iden Süleyman Paşa'nın ceza-yı sezası görülüp, ser-i maktuu cümlelerin manzuru olduğu için gönderilmiştir. Ve kaymakam Recep Paşa'nın dahi kaydı görülmek üzere iken, bir tarik ile firar idüp lakin ahzu için ademler tayin olunmuşdur. İnşallah Teala ol dahi birkaç güne değin ele getirüldükte cezası görülür ve cümle askere selam olunur. Fi-ma-bad gerek mevacipleri ve levazımatları ve sair ve gerek Vezir-i maktul Süleyman Paşa'dan rıza-yı hümayunum hilafı müşahede eyledikleri cevru eziyyetin avz ü ecri dilhanları üzere görülmekde taksirat olunmaz. Düşmen-i di böyle ayakda iken ve cevvanib-i erbaadan vilayet-i Rımeli'ne dest-i tasallutları ziyade iken cümlesi hem-vare Astane-i saadetime gelmeleri çenden münasib değildir. Hemen Filibeve Sofya ve ol havalilerde kışlasınlar. Biz dahi bu taraftan taze asker cemine ihtimam ve pey-der-pey hazine irsaline bezl-i ikdam idelim.." Bkz. *Zübde-i Vekayiat*, s.248

¹⁰² Bkz. *Zeyl-i Fezleke*, s.1080-1, Hammer, VI, s.1815, Finkel, *Rüyadan İmparatorluğa*, s.270-1, Mustafa Nuri Paşa, *Netayicül Vukuat*, I-II, s. 287

¹⁰³ *Zübde-i Vekayiat*, s.248-9, Krş. Jorga, IV s.196, Hammer, VI, 1814, Mustafa Nuri Paşa, *Netayicül Vukuat*, I-II, s. 287-8, Akün, a.g.m., s.50

¹⁰⁴ *Zeyl-i Fezleke*, s.1077, Uzunçarşılı, III, s.490

İstanbul'a varmamuz ehemmi ü elzemdir" diyerek Yeğen Osman Paşa'nın başında bulunduğu levendat ile çatışma durumuna geldikleri yazmaktadır. Vezir-i azam Siyavuş Paşa da ilk başta leventlerin tarafında olup ordunun İstanbul'da kışlaması taraftarıyken asi elebaşılardan baskıları nedeniyle bu fikrinden vazgeçmek zorunda kalmıştır.¹⁰⁵ Kantemir'e göre Siyavuş Paşa'nın, sultanın bu son emrine uyarak orduyu Edirne'de kışlatmak istemesi asilerin tepkisine ve bu sefer kendi aleyhine dönmesine neden olmuştur. Ne pahasına olursa olsun İstanbul'a gitmek ve padişahı tahttan indirmek isteyen asiler, bu emre tepki göstererek arzularına soğuk bakan Siyavuş Paşa'yı hainlikle ve sultanın tarafına geçmekle suçlamışlar ve kendilerini İstanbul'a hareketten men etmesi halinde onu öldürmek ve Sultan Mehmet'in yerine kardeşi Süleyman'ı tahta çıkarmakla tehdit etmişlerdir.¹⁰⁶ Bu aşamada Sadrazam Siyavuş Paşa'nın iki yüzlü bir siyaset izlemekte olduğu ve onun her iki tarafı da idare etmeye çalıştığı üzerinde durulmaktadır.¹⁰⁷ O, ulemanın olurunun aldıktan sonra, bir taraftan padişaha telhisler yazarak ordunun Edirne'de kışlaması için çalıştığını belirtmekte, diğer taraftan da ordunun bir an evvel İstanbul'a gelerek şehre girmesi için elinden geleni yapmaktaydı.¹⁰⁸ Biraz önce de ifade edildiği gibi asiler arasında Edirne'de kalmak ya da İstanbul'a yürüyüşe devam etmek hususunda görüş ayrılığı meydana gelmiş; neticede ikinci seçenek ağır basmış ve bunu engelleyecek güçten mahrum olan Siyavuş Paşa da bu karara uymak zorunda kalmıştır. Padişah'tan gelen ağır bir *hatt-ı hümayuna*¹⁰⁹ da aldırış etmeyen asiler buna karşılık olarak tehdit içeren bir mektup göndermişlerdir (7 Kasım 1687).¹¹⁰

¹⁰⁵ Bkz. *Zübde-i Vekayiat*, s. 251-3, Krş. *Zeyl-i Fezleke*, s.1086

¹⁰⁶ Kantemir, III, s. 150-1, Krş. *Zeyl-i Fezleke*, s.1080-1, 1085-6

¹⁰⁷ Sarıcaoğlu, a.g.m., s. 314

¹⁰⁸ "Emriniz üzere Edirne'de kışlamağa ittifak olunup konaklar tutulub nakl olunmak üzere iken kul ta'ifesi yek-dil otağumu basub bunda kışlamazuz ve ulufemizi İstanbul'da alup şer ile da'vamızı anda görürüz ve illa otağu başuna yıkaruz' deyüp cebren tuğları kaldırdılar ve Yeğen Paşa kulunuz her ne denli men'e sa'y itdü ise çare idemeyüp kitale şuru olunmağla ol tarafa azimet ile def'i fitne kılındı.." *Zeyl-i Fezleke*, s.1086-7, Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III, s.493-4

¹⁰⁹ "Sen ki vezir-i azamım Siyavuş Paşa'sın cümle ocak ağaları ve ihtiyar kullarıma selam ve du'a iderim. Üç defadır hatt-ı şerif gönderdim, Belgrad ile Edirne arasında kışla ta'yin itdim. Muradınız her ne yüzden ise gerek ulufe ve gerek gönderdiğiniz defterde mestür'il esami olup, devlet hainlerin tutub irsaline va'de eyledim. Asla mültefit olmayup, hatt-ı şeriflerime itaat u inkıyat itmedüğünüzden fikriniz belli oldı,

Taht Değişikliği ve Asilerin İstanbul'a Girmesi

Asilerin gönderdikleri son mahzar, Sultan Mehmet'in kırk yıla yakın saltanatının sona ereceğinin işaretiydi. Ordunun Avusturya karşısındaki durumu kamuoyunda Sultan Mehmed'e karşı ciddi bir muhalefet meydana getirmişti.¹¹¹ Nitekim devletin gerek dışarıda ve gerekse içerideki sıkıntılı durumu nedeniyle böylesine buhranlı bir dönemde vaktinin büyük bir bölümünü avlanmaya ayırması halkın ve ulemanın tepkisine neden olmuştur.¹¹² Ulema, devlet hazinesinin kurutulduğunu, on binlerce Müslümanın Hristiyanlar tarafından öldürüldüğünü, Macaristan ve Mora'nın elden çıktığını söylemekte ve başkentin bile her an tehlikede bulunduğunu ileri sürmekteydi. Bunlara göre padişaktan artık avlanmaktan vazgeçmesini istemek ve böyle sıkışık bir zamanda devlet yönetimini üstlenmesini beklemek gereksizdi.¹¹³ Bu

muradınız beni tahttan indirmek ise oğlum Mustafa size Allah emaneti olsun, yerüme geçirüp beni kendi halime koyasız ve küçük oğlum Ahmed'i dahi size Allah emaneti eyledim. Bundan sonra bana zarar kastında isenüz şerrinizden Allah'a sığındım. Hakk Celle ve Ala hazretlerinin bir ism-i şerifi dahi Kahhar'dır. Dilerim Allah'dan ki cümleünüz kahr olasız." Bkz. Zeyl-i Fezleke, s.1087

¹¹⁰ "Evvela kullarım deyen kimdür ve şimdi zahirde biazim padişahımız yokdur. Devlet kaydında olmayup memleketi bu hale koyup şeban ruz kilab sohbeti idüp, dağda gezen adem nice bize padişah olabilir. Ve ba'de'l-yevm sözü nafiz hükmü cari değildir. İstanbul'a varıldıkta padişahımız bellüdür. Ve ana Süleyman Paşa'yı kim öldürsün didi ve bu zalim kethüdalığı ve mirahurluğu ve vezareti halinden berü cem' itdüğü malı teftiş ü tahsilden sonra eşedd-i ukubet ile katli muradımız idi' deyü yer yer çağrıştılar ve hatt-ı şerife itibar itmeyüp 'İstanbul'a şer'le dava görmeğe giderüz ve Edirne'de dahi kıslamak ihtimalimiz yokdur' deyüp dağıldılar.", Zeyl-i Fezleke, s.1081

¹¹¹ Stanford Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu Ve Modern Türkiye*, Cilt I, E yay., İstanbul, 1982, s.299 vd., Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ü'l- Vukuat*, I-II, haz. Neşet Çağatay, TTKyay., Ankara, 1992, s.282-5, Hammer, VI, s.1666-7, Kantemir, III, s.130-1 Uzunçarşılı, III, s.484-7, Baysun, "Mehmet IV", s.554-5

¹¹² Mehmet Halife, *Tarih-i Gilmani*, haz. Kamil Su, Kültür Bakanlığı 1000 Temel Eser, İstanbul, 1976, s.145, "...halk kendüden nefret eyleyüp, dedikodu çoğaldı. Memleket elden gitti ve şikardan nice bir feragat itmez, halktan utanmaz veya Allah'dan da mı korkmaz, niceye dektir bu, kırk yıldır avlandı. Reayaya zulm itmiden gayrı ne faide gördi. Ve bu çekilen hep şikar fezahtı değil mi? Ve bu hezargüne ta'namiz sözler ki ulema ve meşayih ve ocak halkı dilinde söylenmeğe başladı.." Zeyl-i Fezleke, s.1041-2

¹¹³ Danişmend, a.g.e., III, s.461-4, Baysun, a.g.m., s.555, Hammer, VI, s.1814-6, Tolstoy'un *Gizli Raporlarında Osmanlı İmparatorluğu*, s.9-10, "Ulema, sadece avlarla ilgilenmek, Köprülülerin bıraktığı mirası heba etmek, kutsal sayılan antlaşmaları sadece kaprislerinden dolayı ihlal etmek ve böylece imparatorluğun üzerine Tanrının lanetini

sırada Sultan Mehmet'in son gelişmeler için müşaverede bulunmak üzere huzuruna çağırttığı şeyhülislâmın bu davete icap etmemesi, görevden alınmasına neden olmuştur. Yeni Şeyhülislam Ankaravi Mehmet Efendi nasihat yoluyla avlanmaktan vazgeçirmişse de¹¹⁴ padişahın savaşın masraflarını karşılamak için camilerden de vergi istemesi üzerine ulema, ona nihaî darbeyi vurmaya karar vermiştir.¹¹⁵ Nihayet ayaklanmanın önüne geçmek için atılan hiçbir adım fayda vermemiş, askerler padişahı gelen hatt-ı hümayunları dikkate almayarak geldikleri Silivri'de karargah kurmuşlardır. Asiler buradan şehrin içine girmeden önce padişahın hal'i isteklerini devletin ileri gelenlerine bildirmişler ve yerine kardeşi Süleyman'ın getirilmesi hususunda ittifak halinde olduklarını ihtar etmişlerdir.¹¹⁶

Burada Sultan Mehmed'in tahttan indirilmesi meselesine geçmeden önce Siyavuş Paşa ile Sultan Mehmet arasında geçen bir konuşma hayli ilginçtir. Dimitri Kantemir Sultan Mehmet'in, asilerin baskısına boyun eğerek ordunun başında İstanbul'a gelen Siyavuş Paşa'yı saygıyla karşıladığını ve ona devletin içine düştüğü durumdan ve ordunun, ulema ve halkı kendi tarafına çekerek kendisini tahttan indirmek düşüncesinde olduklarından yakındığını yazar. Sultan Mehmet Siyavuş Paşa'dan sözünü tutarak ayaklanmayı sona erdirmesini ve devleti eski sükunetine kavuşturmasını istemiştir. Siyavuş Paşa ise orduyu sadrazama karşı kıskırttığını itiraf etmekle birlikte askerin ayaklanmaya son vermemesini ve İstanbul'a hareketini Sultan Mehmet'in ordunun isteklerini zamanında yerine getirmemesine bağlamış ve ordunun ilerleyişi karşısında çeresiz kaldığını söylemiştir. Siyavuş Paşa buna rağmen ayaklanmayı sona erdirmek için bütün çarelere başvuracağı sözünü vererek ve *"zat-ı alinizi tahtında güvenli ve mes'ud görmek için hayatımı bile esirgemeyeceğim"* diyerek Sultan Mehmet'i teskin etmiştir. Kalkışmanın başını çekmekle birlikte asilerin İstanbul'a

çekmekle" suçladıkları Sultan Mehmet'in hal'inde etkin rol oynamıştır. Bkz. Jorga, IV, s.194-5

¹¹⁴ Zeyl-i Fezleke, s.1043-4, Uzunçarşılı, III, s.493

¹¹⁵ Uzunçarşılı, III, s.486-7, Silahdar Mehmet Ağa, ulema sınıfının padişahı avdan vazgeçirmek ve devlet işleriyle ilgilenmesini sağlamak için bazı nasihatlerde bulunduğunu söylemektedir. Sultan Mehmet ilk başta bu nasihatleri dikkate almamış ve nasihatçileri görevden almıştır. Fakat son aşamada işin ciddiyetini anlayarak o Pazar ava çıkmayarak Valide Camiinde duaya teşrif etmiştir. Bkz. Zeyl-i Fezleke, s.1042-3

¹¹⁶ Zinkeisen, a.g.e., V, s.101, Uzunçarşılı, III, s.493-4

gelmesine engel olamayan Siyavuş Paşa, ileride de görüleceği gibi, asilerin bitmek bilmeyen taşkınlıklarına son vermek için çalışacaktır. Kantemir, *sözünün eri olduğunu kanıtlamak ve vaadini yerine getirmek* isteyen Siyavuş Paşa'nın, asi elebaşılarını sarayında toplayarak kendilerine şu şekilde hitap ettiğini yazmaktadır:¹¹⁷

“Dostlarım, sultanın kalıntı ulufelerimizin yarısını ve öteki yarısını da birkaç güne kadar göndereceğini bilmem söylemeye gerek var mı? Sultan askerlerin arzularına uyarak imparatorluğun hainlerini ölümle cezalandırdı ve isteklerini tatmin etmek için kendilerini savsaklamadı. Bunun içindir ki şimdi akılları ve fikirleri hep isyanda olan askerleri yumuşatacağımızı ve bunların dünyanın en iyi padişahına gereğince teşekkür etmelerini nasıl sağlayacağımızı düşünmeliyiz. Bununla beraber kazandığı zaferler sayesinde bu kadar şan ve şeref elde eden ve ülkesiyle birlikte ordusunun iyi bir babası olan ve hatta son örnekle salt askerlere değil, fakat tüm Osmanlı İmparatorluğu'na sevgisini kanıtlayan bu kadar dindar ve insafli bir padişahın aleyhine açıkça bir haksızlıkta bulunacak sağduyu sahibi birisinin çıkabileceğini anlamıyorum. Almanlarla ve Venediklilere karşı işlerimizin, birkaç yıldan beri ters gittiği doğrudur fakat sultanın bunda hiçbir kusuru yoktur. Aksine sadrazamın, ordunun ve hazinedeki öbür memurların kötü tutum ve hareketlerinden dolayı ileri gelmiştir. Bundan ötürü bu zorbarların haksızlıklarından ve açgözlülüklerinden dolayı gazaba gelen Allah, hem bizi hem de onları cezalandırmıştır. Bu felaketin yapıcısının bizzat padişah olduğunu ve sonuç olarak da azledilmesi gerektiğini varsayalım. O zaman Osmanlı hanedanı içinde sultanın yerine tahta geçmeye layık insanı nereden bulmalıyız? Çünkü oğulları henüz reşit değiller, yani sonuç olarak bugünün ağır koşulları altında imparatorluğun sorumluluğunu taşıyacak durumda değiller. Her iki kardeş ve özellikle Süleyman sofı olup, vatandaşlarının şikayetlerini dinlemek şöyle dursun gece gündüz ibadetleriyle meşguldürler. Kanundan anlayabilirler fakat silahın nasıl kullanıldığını bilmezler. Sözün kısası aziz olabilirler fakat asker olamazlar. İbadetleri sayesinde göğe yükselttikleri sofuca duaları binlerce askerden yararlı olabilir fakat Osmanlı Devleti'nin bugünkü karışık işlerini yönetecek bir hocaya değil kuvvetli ve cenkçi bir padişaha ihtiyaç vardır. Bugünkü hükümdarımız da böyle birisidir. Ve onun yiğitçe işlerini bilenler, kırk yıldan beri imparatorluğu büyük bir yetenekle yönettiğini gözmezlikten gelemeler. Bundan dolayı ordunun nezdinde sahip olduğumuz bütün nüfuzunuzu kullanarak askerleri sultanı azletmek fikrinden caydırınız.

¹¹⁷ Bkz. Kantemir, *a.g.e.*, III, s. 151-4

Yoksa bu kadar büyük bir imparatorluğun sorumluluğunu onu taşıyamayacak birisinin omuzlarına yükleme günahını taşıyacaksınız.”

Daha önce Siyavuş Paşa'nın isyancıların başı olduğundan ve ikircikli bir siyaset izlediğinden bahsedilmişti. Olayların tanığı olan Silahdar Mehmet Ağa'nın, *bulunduğu makamın hakkını verecek derecede kudretli ve otoriter biri olmayıp nüfuzu olmayan bir baş idi*¹¹⁸ dediği Siyavuş Paşa'nın, Kantemir'in kaydı şayet doğruysa, İstanbul'a avdetinden sonra devlet maslahatını düşünen bir devlet adamı vakarıyla hareket ettiği yorumunu çıkarabiliriz. Nitekim ordunun Edirne'de kışlamasında ısrar etmesi yüzünden askerin düşmanlığını kazanan Siyavuş Paşa'nın yine asilerin baskısıyla yani bilmeceburiye İstanbul'a geldiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Siyavuş Paşa, ileride de görüleceği gibi, ayaklanmanın bastırılması için çalışmış fakat bu girişimleri asilerin düşmanlığına neden olduğu gibi canından olmasına da yol açmıştır. Neticede onun bu çabaları ayaklanmanın sonlanması için yeterli olmamış, asi elebaşları sadrazamının yukarıdaki nutkunu onaylar görünerek sarayından ayrılmışlar ve asilerin toplandığı Ortacami'ye giderek onlara sadrazamın sözlerini aktarmışlardır. Bunu, sadrazamın hainliğine yoran asiler ise Siyavuş Paşa'nın yeminini bozduğunu ve Sultan Mehmet'in tarafına geçtiğini, bunun için bir an önce harekete geçilmesi gerektiğini kararlaştırmışlardır. İstanbul sokaklarına dağılan asiler Sultan Mehmet'in devrilmesi için yoğun bir propagandaya yaparak ve başta ulema olmak üzere halktan da taraftar bularak Ayasofya Cami'sinde toplanmışlardır.¹¹⁹ Ayasofya'da yapılan toplantıda ulemanın da oluru alınarak Süleyman'ın tahta çıkarılmasına karar verilecektir. Bu arada Kantemir'de geçen başka bir kayıta¹²⁰, Ayasofya toplantısını haber alan Sultan Mehmet'in kardeşleri Süleyman ve Ahmet'i öldürtmek girişiminde bulunduğu dair saraydan istihbarat geldiği ve bu girişimin asileri daha da kızdırdığı için bir an evvel Süleyman'ın tahta çıkarılması için Ayasofya'daki kurula baskı

¹¹⁸ *Zeyl-i Fezleke*, s.1115, Uzunçarşılı, III, s.490-1, Sarıcaoğlu, Siyavuş Paşa'nın kuşatılan Budin Kalesi önlerindeki çarpışmalarda gösterdiği üstün cesaretiyle ün kazanmış olduğunu belirtir. A.g.m., s. 313, Biraz ileride de (s. 315) binicilikte ve okçuluktaki mahareti, takvası, savaşlardaki şecaati hakkında görüş birliği bulunan Siyavuş Paşa'nın, devlet siyasetinden habersiz ve öngörüsüz olduğunun ifade edildiğini söyler.

¹¹⁹ Kantemir, *a.g.e.*, III, s. 154-5, Hammer, VI, s.1816

¹²⁰ Bkz. A.g.e., III, s. 156-7

yaptıkları geçmektedir. Nitekim Sultan Mehmet'in kardeşleri dışında iki tane oğlu olduğu için böyle bir girişimde bulunduğu gerçekçi görülmektedir.¹²¹ Kardeşi Süleyman'ın cülus meselesinde temkinli davranması da bundan ileri gelmektedir. Fakat Sultan Mehmet'in hal' meselesinde takdir-i ilahiye boyun eğerek direniş göstermediği de Osmanlı kaynaklarında yazmaktadır.¹²²

Sonuç olarak Sultan Mehmet, salt ayaklanmacıların değil ulema ve halkın muhalefeti ile karşı karşıya kalmış ve taht değişimi kazınılmaz hale gelmiştir. Köprülü Fazıl Mustafa Paşa ise bu muhalefetin bir parçası olarak hal' işinde aktif rol oynamıştır. Nitekim her ne kadar imparatorluğun sınır boylarında Sultan Mehmet'in otoritesinin zayıflamasını önlemeye çalışmışsa da, bir süre sonra sultana karşı oluşan muhalefetin doğal lideri haline gelecek¹²³ olan Mustafa Paşa, babasının ve ağabeyinin maruz kaldığı hakaret ve haksızlıkların intikamını almakta tereddüt göstermeyecektir.¹²⁴ Nitekim ulema ile yaptığı toplantıda sultanın tahttan indirilmesi lüzumunu dile getirmiş ve onlardan hal' için görüş istemiştir.¹²⁵ Fazıl Mustafa Paşa, ulemayı dinledikten sonra kendisi de görüşünü dile getirmiş ve Sultan Mehmet'in hal'inin zorunluluk olduğunu fakat bunun cebren değil de sükunetle yerine getirilmesi gerektiğini söylemiştir. Mustafa Paşa'nın önerisiyle saraya gönderilen ulemadan bir heyet vaziyeti sultana bildirmişler ve ondan, tahttan feragat etmesini istemişlerdir. Sultan

¹²¹ Sultan Mehmet erkek çocuğu olduktan sonra Şehzade Süleyman'ı öldürmek istemişse de annesi Hatice Turhan Sultan buna engel olmuştur. Uzunçarşılı, III, s.495

¹²² *Zübde-i Vekayiat*, s. 253, Son hatt-ı hümayunu için Bkz. *Zeyl-i Fezleke*, s.1090

¹²³ Palmer, *Son Üç Yüz Yıl*, s. 36

¹²⁴ Jorga, IV, s. 196, Uzunçarşılı, III, s. 492, Fazıl Mustafa Paşa Merzifonlu'nun idamından sonra birkaç kez hakarete uğramış olduğundan kaymakamlık için huzura çıktığı zaman Sultan Mehmet, "*Babanın ve kardeşinin sadrazamlıkları sırasında rahat etmiştim; sana çok eza cefa ettim..*" diyerek ondan özür dilemiş karışıklığın giderilmesi halinde kendisini mükafatlandıracağını söylemiştir. Bkz. *Netayicül Vukuat*, I-II, s. 287-8, *Zeyl-i Fezleke*, s.1080

¹²⁵ Altınay, *Felaket Seneleri*, s.66-7, "*İşte amme-i askerın matlubu! Hünkarım gice ve gündüz sayd u şıkar meşgul olub umur-ı devlete mukayyed olmamağla küffar dört taraftan hücum ve hayır-hahları padişah yanından tard ve mizacgirlere i'tibar iderek işi rütbeye götürdü. Ne dersiz?*", Şemdanizade, *Mür'it- Tevarih*, s. 239, Dimitri Kantemir, ulemanın ve Fazıl Mustafa Paşa'nın toplantı sırasındaki tutumu ile hal' meselesini bildirmek üzere saraya giden ulema ile sultan arasında geçen diyaloga dair ilginç bilgiler vermektedir. Bkz. *A.g.e.*, III, s.156 vd.

Mehmet ise huzuruna gelen heyeti soğukkanlılıkla karşılayarak tahttan kardeşi Süleyman adına feragat ettiğini bildirmiştir. Böylece askeri bir darbe ile tahta çıkan Sultan Mehmed yine asker ve ulemanın işbirliği ile tahttan indirilmiş¹²⁶; 31 yıl önce karşı karşıya kaldığı benzer bir ayaklanmada, asilerin istediği adamları bir çınar ağacına astırarak koruduğu iktidarını yine askeri bir kalkışma sonucu kardeşi Süleyman'a terk etmek zorunda kalmıştır (8 Kasım 1987).

Sadrazam Siyavuş Paşa'nın İsyanı Sona Erdirmeye Yönelik Girişimleri

Ordunun İstanbul'a gelmesi, yeni karışıklıkların ve anarşinin habercisi olmuştur. Zinkeisen'in ifadesi ile asilerin, içlerindeki isyan ruhunu artık kimse bastıramazdı. Yeniçeriler ve sipahiler bir kez daha sınırsız güce sahip olmak istiyorlardı.¹²⁷ Asiler gücü ellerine aldıklarına kanaat ederek bazı görev paylaşımında bulunmuşlar, bilhassa maddi kazanımlar adına yağma ve talanlarda bulunmaya başlamışlardır. Osmanlı kaynakları¹²⁸ asilerin taşkınlıklarına ve şehri nasıl haraca kestiklerine dair detay vermektedir. Bununla birlikte kırk yıllık yaşamının büyük bir bölümünü her an öldürülme korkusuyla geçirmiş olan II. Süleyman'ın, kendisini tahta çıkaranların elinde kukla olacağı ve askerin başkenti darmadağın edeceği kuşkusuzdu.¹²⁹ Tahta çıkışı ağabeyi gibi bir askeri isyan ile gerçekleşmiş olan Sultan Süleyman'ın önündeki ilk ve öncelikli mesele isyanın bir an evvel bastırılması olmuştur. Nitekim ilk icraat olarak Siyavuş Paşa'yı makamında bırakmış ve ona görevini bağlılıkla yerine getirerek ayaklanmaya son vermesini

¹²⁶ Taht değişimi için Bkz. *Zeyl-i Fezleke*, s.1092 vd., *Zübde-i Vekayiat*, s. 254, *Tarih-i İsazade*, s. 205-6, Hammer, VI, s.1816, Ahmet Refik, *Felâket Seneleri*, s. 67, Zinkeisen, V, s.101, *Tolstoy'un Gizli Raporları*, s. 10, Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l- Vukuat*, I-II, s. 287-8, Uzunçarşılı, *a.g.e.*, III, s.494-5

¹²⁷ Zinkeisen, *a.g.e.*, V, s.101, "İstanbul'un asıl beyleri, sadece ağalarına itaat eden yeniçeriler ve sipahiler asında başkenti zorbalıklara boğan basit ağalardı." Jorga, IV, s.197-8, Krş. Altınay, *Felaket Seneleri*, s.69 vd.

¹²⁸ Bkz. *Zübde-i Vekayiat*, s.269 vd., "Va'delerine durmayup bir alay erazil esvak-ı şehirde ve çarşu bazarda bi-edebane harekete başlayup, bazı dekakinleri yağma idüp niçe ehl-i ırz ademleri soyup, ırzların yıkup rüsvay ider oldılar ve zabitleri men'e kadi olmayup ruhsat virmeleriyle tecavüzü ziyade ider oldular.", *Zeyl-i Fezleke*, s.1096 vd.

¹²⁹ Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu Ve Modern Türkiye*, s. 300

emretmiştir.¹³⁰ Asiler ise İstanbul'a girmeleri önü alınamaz olayların yaşanmasına yol açabileceğinden ve istekleri yani taht değişimi de gerçekleştiğine göre kalkışmaya son vermeliydiler. Ancak bazı ocak ileri gelenleri ayaklanmaya son vermek bir yana, askeri kışkırtmak yoluyla sadrazamı İstanbul'a gelmeye zorlamışlardır. Bu aşamada sadrazamın karşı karşıya olduğu en önemli mesele ise, ordunun gecikmiş ulufelerinin ve taht değişiminden dolayı askere dağıtılması icab eden cülus bahşişi için para bulmak olmuştur. Siyavuş Paşa, Sultan Süleyman'ın cülusuna müteakip Çırpıcı Çayırı denilen mahalde toplanmış bulunan askerlerin ulufelerini vererek onları dağıtmak istemişse de hazinenin boş olması buna imkan vermemiştir. Nitekim 14 Kasım'da yeniçeriler tören alanlarında, sipahiler de At Meydanı'nda toplandıktan sonra, yeni talepler ileri sürmüşler, eskiden olduğu gibi cülûs bahşişinin ve ulûfelerinin verilmesini¹³¹, kendileri için makam ve memuriyetler ile nefret ettikleri memur ve makam sahiplerinin başlarını istemişlerdir.¹³² Siyavuş Paşa ise asilere, talep ettikleri ödemeler için hazinenin yeterli olmadığını ve ancak taksitler halinde bahşişlerinin verilebileceğini bildirerek, Kantemir'in ifadesiyle onları

¹³⁰ "Seni kendüme vezir-i azam vekil-i mutlak itdim şer'i şerif üzre hareket idüp hilafından hazer ile cümlemizi Hak Celle ve Ala hazretleri bir avuç topraktan halk idüp dünyaya getürdği rıza-yı şerifinde olavuz ve kırk yıldır bir karanlık yerde mahbus ve hayattan meyus iken, yeniden dünyaya gelüp gözüm açdum ve alemi herc ü merc buldum. İki eteklerimizi belimize çalıp din ü dünyamıza hayırlı olan işlerde bulunup, gereği gibi hizmet-i ibadullahı yerine getürmeğe sa'y idelüm. Hazret-i Hakkın emr-i şerifi ve Peygamberimizin şeriat-ı mutahharası üzre hareket idüp eşkiya def'ine çare görüp dağıtmak gereksin." Zeyl-i Fezleke, s.1096, Krş. Kantemir, III, s. 167, Özcan, a.g.m., s. 75

¹³¹ Mantran, a.g.e., II, s. 138, Jorga, "Ulufelerinin beş taksitinin dışında yeni hükümdardan ayrıca cülus bahşişini talep eden ordunun başkente gelişi, o döneme kadar huzur ve güven içinde Sultan II. Süleyman'dan sadece iyilik bekleyen ve Köprülüler soyuna borçlu oldukları güveni kaymakamına gösteren İstanbul'un farklı bir görüntüye bürünmesine neden oldu. Gündüz gece demeden sokaklarda vahşi ve öfkeli Anadolu sipahileri görölüyor ve istedikleri her yeri talan ediyorlardı." diyerek asilerin başkentte yarattıkları kargaşalığa işaret etmektedir. A.g.e., IV, s.197, Şemdanizade ise cülus bahşişi verilemediğini ancak üç kışt ulufelerinin verildiğini, asilerin bunun üzerine "bahşişsiz ulufe almazuz" diyerek Atmeydanı'na toplandıklarını kaydetmekteyse de biraz ileride Sultan Süleyman'ın cülus bahşişinin dağıtılmasından hemen sonra Eyüp'e giderek kılıç kuşandığını belirtmektedir. Bkz. Mirü't- Tevarih, s.241

¹³² Tarih- İsâzâde, s. 206, Süleyman Paşa'nın yakın adamlarından Kızlarağası Yusuf ve Kaymakam Recep Paşa'nın katli bunlardan birkaçıdır. Hammer, VI, s.1818

boş laflarla oyalamak istemiş¹³³ ayrıca yukarıda ifade edildiği gibi, asilerin nümayişi karşısında korkuya kapılarak isyanı durdurmak ve eyaletlere yayılmasını engellemek için bir takım atamalar yapmıştır. Asilerin isteği üzerine Kaymakam Recep Paşa'nın katli gerçekleştirilmiş, sonra da onları kışalarına döndüreceği umuduyla askerlere dokuz aylık gecikmiş maaş ödemesinin yapılmasına karar verilmiştir.¹³⁴ Fakat ulufe dağıtımı sırasında sipahiler yeniçerilere beş kıst dağıtılırken kendilerine üç kıst dağıtılmasına tepki göstererek ikinci kez ayaklanmışlar ve diğer ocakları da kendilerine katılmaya zorlayarak At Meydanı'nda toplanmışlardır.¹³⁵ Buna karşılık olarak Sultan Süleyman'ın asilere gönderdiği bir hatt-ı hümayunu ile *"muradınıza müsa'ade idüp vezir-i azamıma tenbih olunmuştur, du'am istersenüz cemiyetinizi dağıtasuz"* demesi üzerine asiler dağılmışlar ve dükkanlar açılmıştır. Hammer de yeni terakkilerin verilmesi dolayısıyla asilerin geçici olarak yatıştıklarını ve bunların itaate yatkın görünmeleri nedeniyle Sultan Süleyman'ın kılıç kuşanmak üzere Eyüp'e gittiğini belirtmektedir.¹³⁶ Fakat cülûs bahşişinin dağıtılmaması asilerin tepkisine neden olmuştur.¹³⁷ Nitekim

¹³³ A.g.e., III, s. 167, Krş. Uzunçarşılı, III, s.496-8

¹³⁴ Asilerin Recep Paşa'nın katlini istemeleri karşısında Siyavuş Paşa, *"bu yaramazların muradlarına müsaade gösterildikçe fitne vü aşıbları sükun bulmak mümkün değildir.."* diyerek padişaha paşanın katli için telhis yazmıştır. Ayrıca *"cülûs-ı hümayun bahşişi tedarüküne bir vechile imkan olmayup.. üç kıst mevacibleri için ikibinüçyüz kise akçe ihsan"* olunmuştur. Bkz. Zübde-i Vekayiat, s.268, Krş. Zeyl-i Fezleke, s.1096-7

¹³⁵ Finkel, *Rüyadan İmparatorluğa*, s.274, Anonim Osmanlı Tarihi, s.1, *"Ve cebeci gelüp At Meydanı'nda sipaha teba'iyet ve meşveret idüp ulufeniz her ne zaman ise hazırımız. Cülûs bahşişi ve terakki ve gulamiyye ve veldeş isterüz, müsaade olunmaz ise cemiyetimizi dağıtmazız' deyü vezir-i azam sarayına varup feryad eyledüler. Şimdilik bu üç kıst mevacibü alsunlar birkaç güne değin gelecek akçadan kusuru dahi tekmlil olunur, lakin bahşiş hususu bir hal ile mümkün değil hazineye müzayaka olduğınbilürler bu sevdadan fariğ olsunlar ve ancak gulamiyye ve terakki ve vелеdeşleri kabil haberin gönderüp, ısga itmeyüp müdde'alarında musirr oldular. Ve yeniçeri dahi At Meydanı'nda çağırışup 'sefer yoldaşlarımızın bi't-tamam ulufe ve gulamiyye ve terakki ve vелеdeşleri virilmeyince, biz de ulufemizi almazız ve cemiyetimizi bozmazız' deyü, mevc urup derya gibi çalkalandılar.."*, Zeyl-i Fezleke, s.1100, *"..bir alay mela'in yüze çıkup, erkan-ı nizam-ı din ü devleti yıkup, alemleri fesada virdiler.. bazı ağraz-ı fasidelerine teşebbüs için yeniçeri yeni odaları pişgahında vaki Lahm-Meydanına ve sipah ta'ifesi dahi Sultan Ahmet Camii Şerifi önünde olan At-Meydanı'na nasb ı livayı bağy ü tuğyan idüp.."*, Zübde-i Vekayiat, s.268

¹³⁶ A.g.e., VI, s. 1818, Krş. Zeyl-i Fezleke, s.1105, Zübde-i Vekayiat, s.271-2

¹³⁷ Sarıcaoğlu, a.g.m., s.314

ertesi gün vezir-i azamın sarayında ulema, ocak ağaları ve asi elebaşları toplanmış, Siyavuş Paşa'nın bunlara asilerin taşkınlıklarının sebebini sorması üzerine asi elebaşları ödemelerin tam olarak yapılması ve cülus bahşisi talebinde bulunmuşlardır. Siyavuş Paşa ise hazinenin boş olduğunu ve diğer ödemelerin yapılacağını fakat bahşişten vazgeçmeleri gerektiğini aksi halde mührü padişaha teslim edeceğini söylemiştir. Siyavuş Paşa'nın bu tutumu üzerine cemiyet dağılmıştır.¹³⁸ Fakat burada asi elebaşların herhangi bir bahane ile ocakları kışkırtarak ve benzer gerekçelerle isyanlarına son vermeyeceklerini göstermek istedikleri anlaşılmaktadır. Nitekim gerek vezir-i azam gerekse padişah'tan gelen cemiyetlerini dağıtma emir ve ricalarına boyun eğerek dağılan asiler yeniçeri Ağası Cadı Yusuf'un zorbaları öldürdüğü¹³⁹ haberini alınca yeniden harekete geçmişlerdir. Nitekim Siyavuş Paşa'nın son konuşmasından sonra dağılan asiler bilhassa Fetvacı Hüseyin Çavuş ve Hacı Ali Ağa'nın kışkırtmalarıyla yeniden ayaklanmışlar ve isteklerinin yerine getirilmesinde ısrarcı olduklarını göstermişlerdir. Asiler bütün ocaklar arasında birlik sağlayarak halka dükkanlarını açmamalarını dikte etmişler, Darüssade Ağası Yusuf Ağa'nın kendilerinden habersiz Mısır'a gönderilmesini¹⁴⁰ bahane ederek ödemelerinin yapılmasını engellemek ve cemiyetlerini dağıtmak niyetinde olduğu Fazıl Mustafa Paşa, yeniçeri ağası ve başdefterdarın azilini talep etmişlerdir. Fazıl Mustafa Paşa padişahın şefaatiyle mevkiini korumuşsa da yeniçeri ağalığına Cerrah Mustafa Ağa ve çavuşbaşılığa da Fetvacı Hüseyin Çavuş getirilmiştir.¹⁴¹ Uzunçarşılı asilerin bu sefer defterdar olmak isteyen Küfri Ahmed eliyle ve dördüncü defa ayaklandıklarını yazmaktadır. Asiler ödemelerin yapıldığı sırada çarşı ve dükkanları kapatarak defterdar ve vezir-i azam

¹³⁸ Zeyl-i Fezleke, s.1101

¹³⁹ "Ağamız olacak Cadı kimimizi dövüp kimimizi diyar-ı ademe gönderdiğinden gayri bugün vezir-i azam sarayında meşverette bizim bahşiş ve terakkimizi aldrımamaya zamin olmuş. Kanun üzere üçer bin akçe cülus bahşisi ve birer akçe terakkiden geçmeziz. Matlubumuza müsaade olunmayınca cemiyetimizi dağıtmazız. Henüz muradımıza vasil olmadan ve cemiyetimizi dağılmadan göz göre bizi böyle dövüp öldürmiye başladı ve birkaç günden sonra cemiyetimi bertaraf oldukça sühulet ile cümlemizi izale etmek emr-i mukarrerdir ve mukaddem biz bunun hakkından gelelim.."

Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III, s. 498

¹⁴⁰ Asilerin zoru ile Yusuf Ağa'nın malları müsadere edilmiştir. Zeyl-i Fezleke, s.1104

¹⁴¹ Zeyl-i Fezleke, s.1101, Uzunçarşılı, III, s.498

saraylarını taşlamışlardır (4 Aralık 1687). Bunun üzerine çeşitli gelir kaynakları yaratılarak kapıkullarının ulûfe ve bahşiş talepleri karşılanmış ve asilerden, padişahın emriyle dağılmaları istenmiştir.¹⁴² Uzunçarşılı kaldırım kabadayıları olarak nitelediği asilerin İstanbul'daki taşkınlıkları sırasında Avusturya ordusunun kaleleri bir bir işgal ederek Belgrad'a kadar ilerlediği haberleri gelmiştir.¹⁴³

Döneme tanıklık eden Silahdar Mehmet Ağa asi elebaşlarının çeşitli bahanelerle ocaklıları kışkırtması, bahsi geçen talepleri için sık sık cemiyet etmeleri ve bu durum karşısında Vezir-i azam Siyavuş Paşa'nın çaresiz kalarak bazı tavizlerde bulunduğu dair teferruat vermektedir. Fakat asi elebaşlarının dağılıp sonra bir bahane ile yeniden ayaklanması karşısında Kaymakam Fazıl Mustafa Paşa ve onun yönlendirdiği Siyavuş Paşa asileri dağıtmak için harekete geçecektir.¹⁴⁴ Nitekim Siyavuş Paşa ve Fazıl Mustafa Paşa'nın ayaklananları sindirmek amacıyla anarşiyi yaratanları uzaklardaki eyaletlere atamak¹⁴⁵ dışında asileri cebren dağıtmak için harekete geçtiği anlaşılmaktadır. Siyavuş Paşa bunun için ilk olarak yeniçeri ağalığına getirdiği Harputlu Ali Ağa¹⁴⁶ ile birlikte harekete geçmiş fakat özellikle Köprülüzade Mustafa Paşa'nın tahrikleri ile zorbabaşılarını tedib etmek istemesi ve yeniçeri ve sipahi ağalarını azletmesi askerin yeniden ayaklanmasına sebep

¹⁴² Silahdar Mehmet Ağa'nın naklettiğine göre, saraydaki bazı gümüş ve altın kapacak vb. şeyler sikke olarak kesilmek üzere darphaneye gönderilmiş, bunun yetmemesi üzerine bazı zenginlerden rızası olsun olmasın bir miktar *immediye* toplanarak kargaşa ortamının sonlandırılması için gerekli olan para güç bela ödenmiştir. *Zeyl-i Fezleke*, s.1103, *Zübde-i Vekayiat*, s.271, *Tarih-i İsâzâde*, s.206, Özcan, a.g.m., s.75, "Ba'dehu yeniçeri mütaka'idleri ve neferleri hisâb olunup otuz sekiz bin yüz otuz bire bâliğ olup serhadlû dahi otuz iki bin ikiyüz altmış üç ki yetmiş bin dört yüz yeniçeriye lâ-ilâc dört bin kîse ve cebeciler Âstânelü ve serhadlû onikibin beş yüz elli kişiye iki yüz kırk iki kîse ve beş bin topçuya yüz kîse ve altıyüz yetmiş arabacıya on üç kîse ve sipâh ile silâhdâra üçyüz kîse bahşiş virildi.", Şemdanizade, *Mür'it- Tevarih*, s. 240-1, Uzunçarşılı 4557 kîse bahşiş dağıtıldığını yazar. *Kapıkulu Ocakları*, I, s.342

¹⁴³ *Büyük Osmanlı Tarihi*, III, s.498-9, Altınay, *Felaket Seneleri*, s.74-5

¹⁴⁴ Fazıl Mustafa Paşa, nüfuzu altında olan eniştesi Sadrazam Siyavuş Paşa'ya sürekli olarak asileri kırması ve İstanbul'dan temizlemesi telkininde bulunmuştur. *Zeyl-i Fezleke*, s.1115, *Zübde-i Vekayiat*, s.274-5, Uzunçarşılı, III, s.500

¹⁴⁵ Jorga, a.g.e., IV, s. 198

¹⁴⁶ Yeniçeri ağasının adı bazı kaynaklarda Ali bazı kaynaklarda Süleyman olarak geçmektedir. *Zübde-i Vekayiat*, s.273, *Zeyl-i Fezleke*, s.1115, *Tarih-i İsazade*, s. 207, Şemdanizade, *Mür'it- Tevarih*, s.241, Sarıcaoğlu, a.g.m., s.314, Hammer, VI, s.1818, Mustafa Nuri Paşa, *Netayicül Vukuat*, III-IV, s.1

olmuştur. Bu gelişmeler üzerine asiler, çok sayıdaki sorunları için başka bir suçlu aramakta gecikmemişler ve bunu, düzeni sağlama çabalarının başını çekmekle suçladıkları Fazıl Mustafa Paşa'da bulmuşlardır. Evvelce verdikleri söze rağmen tekrar ayaklanan asiler Siyavuş Paşa'ya başdefterdarın ve yeniçeri ağasının azlini istemişlerdir.¹⁴⁷ Nitekim Harputlu Ali Ağa'nın ocak zorbalarını temizlemeye başlaması üzerine sahneye yeniden çıkan Fetvacı Çavuş ve Hacı Ali ocaklıyı tekrar tahrik ederek yeniden ayaklandırmışlardır. Asiler taşkınlıklarını had safhaya çıkararak önce bu atamayı tanımamışlar ve eski yeniçeri ağası Cerrah Mustafa Ağa'nın ağaları olduğunu söyleyerek onun nasb edildiği yere gitmesine engel olmuşlardır. Yeniçeri ağası bunun üzerine tahrikçi Fetvacı'yı öldürmeyi düşünmüşse de casusu vasıtasıyla bunu öğrenen Fetvacı da onu öldürmek üzere harekete geçmiştir. Bundan sonra yeniçeri ve sipahiler yol haritalarını çizmek için yaptıkları bir toplantıda, Harputlu Ali Ağa ile bazı umura müdahale edenlerin katlini istemek, eski ağalarını geri getirmek ve vezir-i azamın umura müdahale etmemesi için padişah'tan söz istemekte ittifak etmişlerdir.¹⁴⁸ Sipahiler de şayet yeniçeriler kararlarından dönerlerse hepsini kılıçtan geçirmek ve vezirleri de öldürerek yerlerine kendi adamlarını getirmek üzere fikir birliğine varmışlardır.¹⁴⁹ Asilerin baskılarına dayanamayan Siyavuş Paşa çaresiz kalarak Köprülüzaade Mustafa Paşa'yı azl ederek Boğazhisar'a sürgüne göndermiş, Harputlu Ali Ağa ise kendilerine bir fenalıkta bulunmayacağına dair yeminler etmek suretiyle yerinde bırakılmıştır.¹⁵⁰ Fakat asiler daha sonra karar değiştirerek azline muvaffak oldukları Mustafa Paşa'nın katli için Şeyhülislam Debbağzade Mehmet Efendi'den fetva istemişler, buna yanaşmaması üzerine onu azlettirip yerine kendi isteklerine boyun eğceğine inandıkları Seyyid Feyzullah Efendi'yi tayin ettirmişler ve vezir-i azamın ricasıyla Mustafa

¹⁴⁷ "Köprülüoğlu Fazıl Mustafa Paşa bize cülus in'amı ve sair verilmesini menedip izalemizi kast etmiş; babası ve karındaşı ceddimizi kırıp ocağımıza incir dikti; ilmiyle amel değil.." Zeyl-i Fezleke, s.1102, Zübde-i Vekayiat, s.274, Tarih-i İsâzâde, s.207, Hammer, VI, s.1818-9, Altınay, Felaket Seneleri, s.70

¹⁴⁸ Zeyl-i Fezleke, s.1117 vd.

¹⁴⁹ Silahdar Mehmet Ağa, a.g.e., s. 98-99, Zeyl-i Fezleke, s.1117

¹⁵⁰ Uzunçarşılı, III, s.500, Krş. Zeyl-i Fezleke, s.1117-8, Tarih-i İsâzâde, s. 207, Zübde-i Vekayiat, s. 274

Paşa'nın katlinden de vazgeçmişlerdir (10 Şubat 1688)¹⁵¹. Feyzullah Efendi¹⁵² ise, şeyhülislam olmasından sonra asilere halkın mal ve namusuna tecavüz etmemek, adetleri ve arzuları üzerine meselelerini bir konu olarak ele almamak, gaza ve cihada hazır olmak, her birinin halkın mallarıyla değil de kendi işleriyle uğraşmak gibi hususları şart koştuğunu, buna dair onlardan söz aldığını hâl tercimesinde ifade etmektedir. Feyzullah Efendi, *“Bundan sonra gürültü kesilmiş, alçaklar yumuşamış ve bu hal üzere günler birbirini kovalarken ben onları beklemedikleri bir yerden tuzağa düşürecek bir hile tasarlıyordum..”* demektedir.¹⁵³

¹⁵¹ Zeyl-i Fezleke, s.1119 vd., Tarih-i İsâzâde, s. 208, Mustafa Nuri Paşa, Netayicü'l-Vukuat, III-IV, s. 1, Hammer, VI, s. 1819, Uzunçarşılı, III, s. 500-1

¹⁵² Şeyhülislam Feyzullah Efendi başka bir ayaklanma olan 1703 Edirne Vak'ası sonucu katledilmiştir. Bkz. İsmail Katğı, *Maktûl Şeyhülislamlar*, İz yay., İstanbul, 2013, s.542 vd.

¹⁵³ Feyzullah Efendi hal tercümesinde bu olayları şöyle anlatır: *“..Hal’ ve iclas dolayısıyla fitne ve sefalet yayılıp, zulüm ve fesad ertip, kötülük yıldızı parlayıp, haydutlar etrafı çevirip işler tamamen sarpa sarınca Köprülü Mehmed Paşa'nın oğlu Mustafa Paşa'ya gittim. Zalimleri ortadan kaldırmak hususunda onunla konuştum, kendi kendime kararlaştırmış olduğum bir hileyi kendisine anlattım, beğendi. Düşündüğüm şekil üzere işe başlamak kararlaştırdık. Yeniçeri ağası Ali Ağa da and vererek bizimle birlik olduğu gibi muayyen bir günde kendisine tabi olanlarla birlikte bize katılacağına dair söz verdi. Muayyen gün gelince Ali Ağa'ya haber göndererek sözünü yerine getirmesini istedik. O, cevap olarak birkaç gün daha sabretmemizi, zalimlerin bir feveran zamanı bulunduğunu söyledi. Biz ısrar ettikse de o yine direndi. İşimiz tahakkuk etmediği gibi mesele de duyuldu: Erazil işin farkına vararak mağlubiyet üzere olduklarına iyice kanaat getirdiler. Bu defa yaptıkları kötülüğü telafiye koyuldular. “Allah’a, Peygambere ve salâhiyetlerine itaat ediyoruz; bundan böyle bu kilide bir anahtar olacak, iyilikle bizi idare edecek, bilgi ve iyilik vasıflarına sahip bir adamın fetva makamında bulunması bize gerek” dediler. Konstantiniyye halkına danışmağa başladılar ve herkes beni gösterip aranan adamın benim olduğumu ileri sürdüler. Bunun üzerine tahttan indirme işinde onlarla birlik olan vezir-i azam [Siyavuş Paşa] ile konuşup beni müftülüğe kabule zorladılar. Bense direndim. Kah ısrar ederek kah rica yoluyla tekliflerini tekrarladılar. Bunun üzerine Üsküdar'dan gönderildiği yere gitmeğe hazırlanan Köprülüzade Mustafa Paşa'ya haber gönderip durumu bildirerek fikrini sordum. Kendisi cevap olarak bu mesele üzerine anlaşıldığını, kabul etmenin gerekli olduğunu, reddetmenin hoş karşılanmayacağını söyleyerek reddetmemem hususunda ısrar etti. O benim, bu erazili- Yüce Tanrı onları yer yüzünden kaldırsın-reddedişimi öğrenince, bu milletin düzelmesini ve bu zalimlerin ezilmesini Tanrının mukadder kılmasını diledi. Bundan sonra Sultan Süleyman Han-Tanrının rahmet ve mağrifeti üzerine olsun- beni çağırttı; huzuruna vararak yüce meclisiyle şerefledim. Huzurunda oturmamı emretti, beni müftülüğe tayin etti ve bana ima yollu ve açık olarak bazı tavsiyelerde bulundu.”*, Bkz. Ahmet Türek- Fahri Ç. Derin, “Feyzullah

Yukarıda da ifade edildiği gibi Avusturya ordusunun bazı kaleleri alarak Belgrad'a ilerlediği haberleri başkentte tedirginlik yaratmakta ve Sultan Süleyman ise bir an evvel asilerin isyanlarına son vermek ve orduyu cepheye göndermek düşüncesindeydi. Bu aşamada Silahdar Mehmet Ağa'da geçen ilginç bir gelişme vardır ki o da asi elebaşlarından Fetvacı Hüseyin Çavuş'un gidişatın iyi olmadığından bahisle, daima tahrik ettiği ocaklının zapt edilemeyecek bir hale geldiğini görerek Siyavuş Paşa'ya ordunun cepheye sürülmesini teklif etmesidir. Siyavuş Paşa buna karşılık olarak hazinede para olmadığından dem vurmuşsa da Fetvacı Çavuş ordunun tedariki için gerekli paranın bulunacağını söylemiştir. Nitekim İstanbul, Edirne ve Bursa kadılarına yazılar yazılarak buralardan sekiz ve hazineden çıkan ikin bin kese ile toplam on bin kese akçe toplanarak sefer hazırlığı görülmüştür. Ayrıca Siyavuş Paşa'nın Macaristan serdarlığı için dair bir hatt-ı şerif çıkarılmış ve Sultan Süleyman tarafından çıkarılan bir hatt-ı hümayun asilerin huzurunda okunmuştur. Kapıkullarının o sıradaki menfi durumlarını göstermek açısından bu hatt-ı hümayununu aynen aktarmak yerinde olacaktır.¹⁵⁴

"Siz ki vezir-i azam ve yeniçeri ve sipah ve cebeci ve topçu kullarımız; cümlenize selam, dualar ederim. Bu ane gelince payitahtımızda ve Rumeli ve Anadolu halkı ateşlere yakıp alemleri haraba verdiniz; bu devlet padişahlığın yoksa size mi sipariş ettiler. İçerü ve taşra mansıblarımızda olan ocak ağalarını istediğiniz gibi tebdil ve tagyir edip gün geçmez cemiyetten şehir-i İstanbul'u berbad edip zengini fakir ve fakiri zelil oldu ve bir alay ibadullahın ırzların paymal ve alemleri rüsvay eylediniz; yoğsa size dünyada cevap verir yok mu? Bade'l- yevm bu fena hallerden el çekip hayır duam alasız ve illa bedduama uğrarsız; vezir-i azamı serdar ettim. Sefere amade olup gönül birliği ile din-i mübin, uğur-ı hümayun ve hizmet-i ibadullahta bulunasız vesselam.."

Bu hatt-ı hümayuna boyun eğen asiler dağılmış ve Siyavuş Paşa'nın tuğu kapısı önüne dikilmiştir. Fakat ordunun sefere çıkacağı sırada asilerin yeni bir kalkışması ve akabinde de *Sancağ Olayı* denilen gelişme yaşanacaktır. Nitekim bu sırada asi elebaşlarından Fetvacı Çavuş'un öldürülmesi asilerin yeni bir kalkışmasına neden olmuştur. Bu

Efendi'nin Kendi Kaleminden Hal Tercümesi", *İÜEF Tarih Dergisi*, Sayı: 24, İstanbul, 1970, s. 75-7, Krş. Katgı, *Maktûl Şeyhülislam*, s.391

¹⁵⁴ Uzunçarşılı, III, s.501-2, Krş. *Zeyl-i Fezleke*, s.1121

gelişme ise hem Harputlu Ali Ağa'nın hem de Siyavuş Paşa'nın sonunu hazırlayacaktır. Nitekim Siyavuş Paşa, böyle kritik bir zamanda onu öldürdüğü için yeniçeri ağasını azarlamıştır.¹⁵⁵ Çünkü Fetvacı Çavuş'un öldürülmesi bir bakıma kendisinin sonu anlamına gelmektedir.

Sadrazam Siyavuş Paşa'nın Asilerce Katli

Fetvacı Çavuş'un öldürülmesi yeni bir ayaklanmanın çıkmasına, diğer bir deyişle şimdilik yola gelen asilerin tekrar harekete geçmelerine sebep olmuştu. Fetvacı'nın katlini öğrenen sipahiler Atmeydanı'nda toplanarak yeniçeri ve cebecileri de davet etmişler ve onun intikamını almak üzere Hacı Ali denilen zorbabaşını liderleri yapmışlardır. Fetvacı çukadarları da diğer asi elbaşlarına Fetvacı'nın katledildiğini ve yeniçeri ağasının diğer zorbaları ortadan kaldırmak için ferman aldığını ve bütün ocaklıların toplanarak Harputlu Ali Ağa'nın katledilmesi gereğini dile getirmişlerdir. Bu sırada yeniçeri ağası da kışlalara gelerek Fetvacı Çavuş'un padişahın emri ile öldürüldüğünü ve diğer zorbalara da aynı akıbete uğratılacağını söylemiş, bunun üzerine öfkeli yeniçeriler işlediği cinayetten dolayı onu öldürmüşler ve *“vezir-i azamı dahi istemeyiz”* diyerek yeniçeri meydanına toplanmışlardır. Asiler daha sonra da eski ağaları Cerrah Mustafa Ağa'yı yeniçeri ağası tayin etmişlerdir. Vezir konaklarını yağmalamak niyetinde olan asiler buna, Defterdar Hüseyin Paşa ile Vezir-i azam konaklarından başlamak

¹⁵⁵ *Tarih-i İsâzâde*, s. 208, *Zübde-i Vekayiat*, s.275, Yeniçeri Ağası Harputlu Ala Ağa ocak ihtiyarlarının da desteğini alarak Fetvacı Çavuş'u öldürmek istemiş ve bunun için Siyavuş Paşa'ya başvurmuştur. Ona *“madam bu zorbalı hayatdadır, siz sadarete ve ben ağalıktarahat olamazız. Bu dört nefer re'islerinin hakkından gelindikten sonra sa'irleri hiçten hiçtir ve ben Fetvacı'yı hüsn-ü hal ile katl iderim”* demiş fakat Siyavuş Paşa bu teklife sıcak bakmamıştır. Bunu öğrenen Fetvacı Çavuş ise onu öldürmek istemişse de Harputlu Ali Ağa *“dirin ile söyleşmekden ölün ile söyleşmek yekdir”* diyerek onu öldürmüştür. Bunu gören Fetvacı'nın adamları durumu derhal yeniçerilerin elebaşlarından Hacı Ali Ağa'ya bildirmişlerdir. Harputlu Ali Ağa ise Fetvacı'yı öldürdüğünü Siyavuş Paşa'ya söyleyerek ondan bütün zorbaları ortadan kaldırmak için ferman istemiştir. Siyavuş Paşa ise *“Allah belan virsün, sana kim didi Fetvacı'yı öldüresin. Şimdi zamanı mıydı? Sefer yaklaştı, biz bulsak bir ademi iki ederdik henüz ortalığın fitnesi sükun bulmadan ne var idi, behey zalim bu kistahlığı idecek”* diye onu azarlayarak yaptığının olayları büsbütün içinden çıkılmaz hale getireceğini söylemiştir. Bu sırada ocak ihtiyarları gelerek Fetvacı'nın öldürülmesinden sonra zorbalara ortadan kaldırılması gerektiği uyarıları üzerine yeniçeri ağasına istediği fermanı vermiştir. Bkz. *Zeyl-i Fezleke*, s.1122-3

istemişlerdir. Önce yeniçeri ağası tayin ettikleri Cerrah Mustafa Paşa'ya vekil olan Sekbanbaşı Mahmud'u öldürmek istedilerse de o kaçmayı başarmıştır. Asiler daha sonra da vezir-i azamın sarayına doğru hareket ederek ondan mührü istemişlerdir.¹⁵⁶ Ne ki isteklerini yerine getirmedigine inandıkları vezir-i azamı öldürmeye kararlı olan asiler fikir birliği ederek ve Dimitri Kandemir'i ifadesi ile "*Sadrazam Sultan Süleyman'ın düşmanıdır, bundan ötürü sözünü tutmayan birisi gibi öldürülmesi gerekir.*"¹⁵⁷ diye haykırarak emellerini açığa vurmuşlardır. Siyavuş Paşa ise işin çığırından çıkması üzerine devlet erkanını sarayında toplayarak yeniçeri ağasının marifetini söylemiş ve asileri kesin olarak kırmak üzere harekete geçmiştir.¹⁵⁸ Asiler bu sırada Feyzullah Efendi'nin de katıldığı bir toplantı yapmakta olan Siyavuş Paşa'nın sarayını kuşatmışlar, duvarları taşılayıp, tüfeklerini ateşlemişlerdir. Fakat bu girişimlerinin karşısında, bizzat kendi istekleriyle şeyhülislamlığa getirdikleri Feyzullah Efendi ile iki silahlı kadiyi ve defterdarı karşılarında bulmuşlardır. Öfkeli yeniçeriler bu durum karşısında geri dönmek zorunda kaldılsa da vezir-i azamın sarayını kuşatarak Feyzullah Efendi ile iki kazaskeri geri çekilmeye zorlamışlardır. Feyzullah Efendi hâl tercemesinde, bu sırada Siyavuş Paşa ile müşavere halinde olduğunu, asilere karşı koyup savaştıklarını ve onları sarayın dışına çıkardıktan sonra kapıları kapattıklarını belirtmektedir. Feyzullah Efendi Bostancıbaşı Musa Ağa'ya, Büyük Mirahur Ömer Ağa'ya ve tersane kethüdası ve saire vezirin ağzından yazılar yazarak ellerindeki toplulukları bir araya getirip asileri dağıtmak yolunda direktifler vermiş; İstanbul kadısına da, alim ve şeyhlerin padişahın sarayında toplanmaları, Sancak-ı Şerif'in çıkarılması, muhasara ve tazyik altında olduklarını ve yardımlarına gelmelerini bildirmiştir.¹⁵⁹

Çağdaş kaynaklar da onu doğrulamaktadır. Asilerin sarayı basması karşısında mahiyetindeki devlet erkani ve ulema Siyavuş Paşa'ya, saraya gidip sancak-ı şerifi çıkarmak yoluyla bu gaileyi defetmek teklifinde bulundularsa da vezir-i azam buna olumsuz yaklaşmış ve

¹⁵⁶ Bkz. *Zeyl-i Fezleke*, s.1124 vd., *Zübde-i Vekayiat*, s.275-6, *Tarih-i İsâzâde*, s.208, Hammer, VI, s.1819, Zinkeisen, V, s.101, Uzunçarşılı, III, s.502-3

¹⁵⁷ Kantemir, *a.g.e.*, III, s. 167, Krş. *Zübde-i Vekayiat*, s.265, Hammer, VI, s.1815

¹⁵⁸ *Zeyl-i Fezleke*, aynı yerde

¹⁵⁹ Türek-Derin, a.g.m., s. 77

mührü ancak padişaha vereceğini söyleyerek direnme niyetinde olduğunu ifade etmiştir.¹⁶⁰ Siyavuş Paşa ise önceki gün padişahın huzuruna çıktığını ve onun kendisine itab ile “*sen de zorbasın*” dediğini belirterek Sultan Süleyman’a güvenemediğini, şayet böyle bir girişimde bulunursa ve zorbalar galip gelirlerse kendisini katledebileceklerini söylemiş ve kadere boyun eğerek direnme niyetini göstermiştir. Bu sırada saray dışında toplanan asiler bağırarak vezir-i azamdan mührü istemişler ve sarayı yakmak tehdidinde bulunmuşlarsa da o mührü zorla sahip olmadığını ve illa onu kendisine emanet eden padişaha vereceği karşılığını vermiştir. Asiler “*Eğer başı kendüye gerek ise iyilik ile mührü göndersin, yarın padişaha arzedip tekaüd mü ister ve mansıb mı ister ne murad ederse şefaet edip aliverelim..*” dedilerse de Siyavuş Paşa kararından dönmemiş ve mührü padişaha bizzat kendi eliyle teslim edeceğini tekrarlamıştır. Asiler bu şekilde emellerine ulaşamadıklarından bizzat padişaha müracaat ederek Özi muhafızı Bozoklu Mustafa Paşa ya da İsmail Paşa’nın vezir-i azamlığa getirilmesini istediler. Sultan Süleyman ise *def-i fitne* için Bozoklu Mustafa Paşa’nın vezir-i azamlığa getirilmesi ve o gelinceye kadar Nişancı İsmail Paşa’nın vekalet etmesine dair hatt-ı hümayun çıkararak asilere göndermiştir. Onlar da ilgili hatt-ı hümayunu çavuşbaşı vasıtasıyla vezir-i azama göndererek ve kendisinin can güvenliğini de garanti ederek mührü şeyhülislam efendi ile göndermesini istemişlerdir. Bunun üzerine Siyavuş Paşa *mühr-i hümayunu* Feyzullah Efendi vasıtasıyla zorbalara yollamıştır. Bunlar mührü görünce sevinip vezir-i azam gelinceye kadar kendisinde durmak üzere Feyzullah Efendi’ye vermişlerdir. Fakat mührü almalarına rağmen dağılmayan asiler, vezir-i azama kin besleyen Hacı Ali adlı zorbabaşının tahriki ile sarayı ateşe verip kurşun yağdırmaya başlamışlardır.¹⁶¹ Bu sırada saldırgan yağmacılardan yüz elliden fazlası saray halkının kurşun ve oklarıyla öldürülmüş ve bir o kadarı da yaralanmıştır. Siyavuş Paşa ise sarayı ve kendisini savunmak üzere asilere karşı mücadelesini

¹⁶⁰ Özcan, “Süleyman II”, s. 76, “*Gelin sultanum suhulet ile bunların arasından çıkmak asandır, sary-i padişahiye varalım ve sancağ-ı şerifi çıkaralım. Biemrillah bu erazil tuz gibi erir ve bundan akdem bir defa dahi merhum Siyavuş Paşa asrında misli sebkate edip sizin dahi isminiz mezbura mutabıktır, inşallahüteala bu eşkiya her veçhile makhur ve mündefi olur*” dediler. Çare olmayup söz geçmedi.”, Bkz. Zeyl-i Fezleke, s.1126-7

¹⁶¹ Bkz. Zeyl-i Fezleke, s.1127-8

sürdürmüştür. Durumun ciddiyetinin farkında olan Siyavuş Paşa yakın erkanı ile helalleşerek onları serbest bırakmış ve bir ok ve yay ile mücadele ederek bir süreliğine de olsa asileri püskürtmüştür. Ancak yenilerden biri onu göğsünden yaralayarak etkisiz hale getirmiş ve diğerleri de kılıç darbeleri ile onu öldürmüşlerdir (1-2 Mart 1988)¹⁶². Sadrazam Siyavuş Paşa'nın öldürülmesi ve sarayının yağmalanması Osmanlı tarihinde görülmüş en hazin olaylardandır. Bu gelişme ile, anarşi ortamında imparatorluğun ikinci büyük gücü ve padişahın vekili olan bir vezir-i azamın sarayının bizzat devletin askerlerince yağmalanmasının en alçaltıcı örneğine şahit olunmuştur. Nitekim Hammer¹⁶³ asilerin taşkınlıkları karşısında şunları kaydetmektedir:

“Bu durumdan cesaret alan ve Fetvacı'nın intikamını almak isteyen asiler Yahudi ve Hristiyanların da aralarında bulunduğu ve yağmadan paylarını almak isteyen bütün şehir halkının da kendilerine katılımıyla güçlerini artırdılar. Bütün gece boyunca silah gürültüleri sokakları çınlattı; sabaha doğru vezir-i azamın sarayına girdiler. Sarayda bulunan her şeyi yağmaladılar... Yağmacılar güruhu, bir sel misali hareme doluşarak, orada kadınları ganimet gibi paylaşarak utanç verici zevklerinin hizmetkari haline getirdiler; kötü muameleleriyle perişan ettiler. Esir alınan kadınlar, erkeklerin sırtlarında götürüldü; sarayın kıymetli mücevherlerle dolu kasaları da aynı akıbete uğrayarak alınıp götürüldü. Vezir-i azamın kızkardeşi ve kocası, Köprülü Mehmed Paşa'nın kızı elleri ve burunları kesildikten sonra sokaklarda çıplak sürüklendiler. O zamana kadar kaydedilen kargaşalıklarda böylesine dehşet verici fiillerle karşılaşılmamıştı.”

Yaşananlar karşısında “*Ne kadar korkunç bir manzara*” demekten kendini alamayan Kantemir¹⁶⁴ de benzer bir şekilde şunları kaydeder:

¹⁶² Zeyl-i Fezleke, s.1128-9, Hammer, VI, s.1819, Danişmend, III, s.465, Uzunçarşılı, III, s.503-5, Sarıcaoğlu, a.g.m., s.314, Silahdar Mehmet Ağa Siyavuş Paşa'nın ölümü hususunda, “*Buna olan hakaret ve hiyanet ve ehl ü ayalin ettikleri fazahat devr-i Adem'den beri kimseye olmamış idi. Allah ü alem ettiği var imiş yoluna geldi ve sultan Mehmed Han hazretlerinin bedduasına uğradı.*” demektedir. Zeyl-i Fezleke, s.1130, Şemdanizade de benzer bir ifade ile Siyavuş Paşa'nın kendi sonunu hazırladığını ima eder ve şöyle söyler: “*Vezir-i maktul Siyavuş Paşa Serçeşme'nin kelimayla Edirne'de bu zorbalara kıra idi. Hem devlet hem padişah hem kendü selamet bulur idi. Su-i tedbir ile devlete bu musibeti getirdükten sonra def'ine tedarükü yoluyla idememekle kendüyü telef itdi.*”, Bkz. Mür'it- Tevarih, , s.242

¹⁶³ A.g.e., VI, s. 1819, Krş. Zeyl-i Fezleke, s.1127-9

¹⁶⁴ Kantemir, a.g.e., III, s. 167-9

“Siyavuş Paşa subayları ile birlikte sarayına çekilir ve kapıları kapatarak kendini savunmaya ve kılıç elinde ölmeye karar verir. Bu sırada asiler saraya girme teşebbüslerine karşılık olarak, bir rastlantı eseri olarak sarayda bulunan silahlarla asileri püskürtmeyi başarır ve yirmi kadar yeniçeri öldürür. Ancak asiler daha da hiddetlenerek kapıları kırmak suretiyle saraya girerler. Sadrazam ise saray kapısının karşısındaki odasının penceresinden üzerlerine silahını boşaltmaktan geri durmamıştır. Siyavuş Paşa böylece adamlarıyla birlikte yüz elliden fazla asiye öldürmüş ve bir o kadarını da yaralamıştır. “Bununla beraber sonunda kalabalık olan taraf, yiğitliğin karşısında üstün gelir ve sadrazamın yanındakilerin çoğu ölü düşer, ötekiler ise sarayın çatısından kaçarak kendilerini sokağa atarlar. Adamlarının dağıldığını gören sadrazam yine odasına çekilir ve kapıda on iki kadar yeniçeriye daha kılıcıyla öldürür. Sonunda yenilmekten çok galebesinden dolayı gücü tükenen Siyavuş Paşa yeniçerilerin eline geçer ve zalimce öldürülür. Vücudu ise parçalanarak pencereden sokağa fırlatılır. Kızgın yeniçeriler bu kadarla da yetinmeyerek, saraydaki kadınlar katına girerek Türklerde bugüne kadar duyulmamış bir olay, yani sadrazamın karısının ve kızkardeşinin burunlarını, ellerini ve bacaklarını keserler ve çıplak olarak sokağa atarlar. Bundan sonra esir ve esirelere de bir çok iğrenç hareketlerde bulunurlar. Sadrazamın evine ve ailesine yaptıkları bu kabalıklardan sonra asiler, aç kurtlar gibi kentin tüm sokaklarına atılırlar ve sanki herkes sadrazamın suçuna ortakmış gibi önlerine çıkanı öldürür ve yağma ederler. Tüm kent büyük bir perişanlık içindeydi, az kalsın topyekün bir yıkıntıyla karşı karşıya kalındı.”

Görüldüğü gibi ordunun ayaklanması imparatorluğun başkentinde ciddi bir anarşiye sebep olmuştur. Bu durum, askeri isyanların karakteristik bir yönüdür. İsyanın diğer bir yönü ise asilerin kendi aralarında bir takım rütbe tevcihinde bulunmalarıdır ve işledikleri fiillerden dolayı kalkışmalarının meşruiyetini sağlamak üzere ulema sınıfına başvurmalarıdır. Nitekim asi elebaşları, işledikleri cinayetlerin sorumluluğunun üzerinde olduğunu düşündüklerinden, şefleri olan iki mülazimbaşığı, Ahmed ve Dili Piri'yi, ağaları Hacı Ali ve ortaçavuşu, Kandilci'yi, İstanbul kadısını, iki ordu kazaskerini, nakibüleşrafı ve şeyhülislamı Ağa Kapısı'nda toplantıya çağırarak davranışlarının

meşruluğunu gösterip kanun himayesine sığınmak istemişlerdir.¹⁶⁵ Şeyhülislam Feyzullah Efendi ise mührü padişaha teslim etmek niyetiyle ertesi gün evine gitmek üzere hazırlanmış, burada taşkınlıkları had safhaya çıkmış olan asilere nasihatte bulunmuş ve sözlerinde durmalarını ihtar etmişse de onlar yumuşamamışlar ve kendisini Kadı Abdürrahimzade Mehmed Efendi ve Kadı Antakyalı Mustafa Efendi ile birlikte Ağa Kapısı'na götürmüşlerdir. Feyzullah Efendi, burada hapsedildiklerini söylemektedir.¹⁶⁶

Sancak Vak'ası ve Asilerin Dağıtılması

Başkentte ciddi bir kaosa yol açan ayaklanmanın Siyavuş Paşa'nın öldürülmesi ile yatışması beklenmişti. Nitekim ortalığı sakin gören esnaf dükkanlarını açmışlardı. Sadaret mührünü almak ve Siyavuş Paşa'yı öldürmekle emellerine ulaşan asilerin şu halde ayaklanmalarını sona erdirmeleri düşünülmekteydi ancak asiler yağma, talan ve tecavüzlerine devam etmişler ve bu şekilde salt hükümet kanadını değil aynı zamanda halkın hoşnutsuzluğuna neden olmuşlardır. Ne ki İstanbul halkı ile bilhassa esnaf ve zanaatkarlar zorbaların edepsizliklerinden, yağmacılıklarından pek müteessirdi ve ortada dertlerini anlatacakları hükümet yoktu. Son hadise bunları büsbütün çileden çıkarmıştı. Neticede kent halkı da kendi cephesinden asilere karşı harekete geçerek padişahın sarayında toplanmaya başlaması, ayaklanmanın seyrini değiştirecektir.¹⁶⁷

Ordunun ayaklanmasına karşı bir halk ayaklanması olan *Sancak Vak'ası*, sadattan¹⁶⁸ bir emirin dükkanının yeniçerilerce yağmalanması ve dahası feci bir şekilde dövülmesi ile başlamıştır. Bu gelişme, bardağı taşıran son damla olmuş, bu hakareti şahsına ve seyyidliğine yediremeyen emir, *zulüm ve baskıya karşı birleş* işareti olarak bir kepenk sıırıgının ucuna beyaz bir mendil bağlayarak ve "*ümme-i Muhammed'den olan sancak dibine gelsin*" diye bağırarak bütün

¹⁶⁵ Hammer, *aynı yerde*, Altınay, *Felaket Seneleri*, s.72-3, Krş. *Zübde-i Vekayiat*, s.277-8, Daha önceki askeri isyanlarda da görüldüğü gibi asiler isyanlarına yasallık kazandırmak için şeyhülislamın fetvasına başvurmuşlardır. İnalçık, *Klasik Çağ*, s.69

¹⁶⁶ Türek-Derin, a.g.m., s. 78, Krş. *Tarih-i İszade*, s. 208

¹⁶⁷ Finkel, *a.g.e.*, s.274, Mantran, *İstanbul*, I, s. 238, Uzunçarşılı, III, s.505 vd. Silahdar Mehmet Ağa *Zeyl-i Fezleke* adlı eserinde (s.1131 vd.) Sancak Olayı'na dair teferruat vermektedir.

¹⁶⁸ Hz. Muhammed'in soyundan gelen seyyid ve şerifler.

Müslümanları etrafında toplamayı başarmıştır. Asilerin taşkınlıklarından muzdarip olanlar bu girişimi *sancak-ı şerif* çıktı zannetmişler ve dükkanlarını kapatarak zorbalara karşı bir hareket başlatmışlardır. Bu hareket, dairesini genişleterek Bedesten, Arasta, Saraçhane, Bit Pazarı, Uzunçarşı ve diğer çarşılar esnafının da iştirakiyle bir anda beş altı bin kişiyi bir araya getirmiştir. Bunlar sancaktar emir önlerinde olduğu halde gülbenk çekerek saraya doğru yürümüşler ve yollarda, *“düşmandan intikam almak isteyen sancak dibine gelsin..”* diye ilan ede ede ve mevcutları on iki bini aşmış¹⁶⁹ olduğu halde saraydan içeriye girmişlerdir. Padişaha, zorbaların zulmünden şikayette bulunmuşlar ve ondan kendilerini kurtarmasını istemişler ve bu arada birkaç zorbabaşını yakalayarak öldürmüşlerdir. Asi zorbaların taşkınlıkları karşısında bizar olan kalabalık burada, *“Eşkıya elinden elaman! Bir adil padişahsın; hakkımızı hak et, şerlerinden bitap kaldık. Ehl üiyalimiz dağıldı, mal ve mülkümüz gitti, ölümü ihtiyar ettik. Sancağ-ı şerifi ihsan buyurun eşkıyayı kiralım, ya biz burada ölürüz veya sanca-ğı şerifi çıkarırız..”* diyerek padişahı sancak-ı şerifi çıkarmasını ve zorbaların tedip edilmesini istediler. Bu sırada yeniçerilerin koruduğu Kapucubaşı Es-Seyyid Mustafa kalabalığa hitap etmek üzere saray kapısından çıkmışken hemen öldürülmüş ve akabinde isyanın teşvikçilerinden birkaçı sarayın önünde parçalanmıştır. Bu durumdan endişeye düşen Sultan Süleyman derhal ulema ve devlet erkanının toplanarak sancak-ı şerifin çıkarılmasını emretmiş, sancak-ı şerif sarayın Orta kapısı üzerindeki bedene konmuştur. Ulema ve meşayihin telkiniyle halkın istekleri kabul edilmiş ve *“Cümle erazil-i eşkıyanın katli caiz ve malı helaldır”* diye bir hüccet yazılıp toplantıda hazır bulunan ulema ve diğer ileri gelenler de Ortakapı'ya gelmişlerdir. Padişah, *“Zorba şakileri üzerine sanca-ğı şerifi çıkarttım. Ümmet-i Muhammed'den olan sancak dibine cem olsun, gelmeyen kendi kafir ve avreti boştur.”* diye ocaklara haber gönderdiği gibi halk da dellallarla sancak-ı şerif altına davet edilmiştir. Burada sancak-ı şerifin görülmesi ve vaiz Osman Efendi'nin nutukları yeniçerilere karşı olan kalabalığı daha da artırmış, Hammer'in ifadesi ile *“Bu saygı duyulan timsalin görünmesi ve Süleymaniye vaizi Osman Efendi'nin nutukları iyi düşünen bütün insanların hamiyet ve gayretlerini”* canlandırmıştır. Sancak-ı

¹⁶⁹ Bunlar Silahdar'a göre 5-6 bin (A.g.e., s.1131), Jorga'ya göre 20 bin kişiden oluşmaktaydı. A.g.e., IV, s. 198

şerifin çıkarıldığını öğrenen zorbaların telaşa düşen asiler ise 500 kadar adam göndererek sarayda toplananları dağıtmayı düşünmüşler ancak durumun ciddiyetini görerek bu girişimden vazgeçmişlerdir. Diğer taraftan söz konusu hatt-ı hümayunun kendilerine ulaşmasından sonra tereddüte düşen Sekbanbaşı Koca Mahmud ve Kul kethüdası Bekir Ağa emre itaat ile ocak ihtiyarları ve oradaki yeniçeriler ile diğer zorbalarından bazıları hemen kalkıp saraya gitmişlerdir.¹⁷⁰ Yeniçeriler, asi sayılmamak ve kutsal bayrağı hor gördükleri sanılmasın diye silahlarını bırakmışlar ve sultana karşı değil fakat onun alçak düşmanı olan sadrazama karşı silaha sarıldıklarını haykırarak kutsal sancağa itaatlerini bildirmişler, sadrazamı hakettiği biçimde cezalandırdıklarını ve şimdi sultanın her buyruğunu yerine getirmeye hazır olduklarını, zira yaşamları boyunca emirlerine hazır olduklarını söylemişlerdir.¹⁷¹ Zorbabaşı Hacı Ali ise sancak-ı şerif altına gidenleri çevirmek isteyerek yüz kadar atlı ile arkalarından gittiye de muvaffak olamadığı gibi kendisi, halk tarafından tanınarak üzerine hücum edilmesi üzerine zorla canını kurtararak ağakapısına kaçabilmiştir. Bu sırada zorbabaşılarının Şehzade Ahmet ya da Mustafa'yı tahta çıkarmayı tasarlamış oldukları dahası içlerinden bazılarının bütün hanedanı ortadan kaldırıp devletin başına Kırım Hanını getirmeyi teklif ettikleri görülecekse de bunda muvaffak olamamışlardır. Buna karşın asiler padişah tarafından birkaç defa istenilen mühr-i hümayunu da göndermemişlerdir.¹⁷²

Şeyhülislam Feyzullah Efendi, bu yaşananlar sırasında bir mazeret ile padişahın sarayına kaçtığını ve padişahın, Darüssaade Ağası Mustafa Ağa marifetiyle kendisinden mührü teslim etmesini istediğini fakat mührü bizzat kendisi teslim etmek istediye de buna muvaffak olamadığını belirtmektedir. Sultan Süleyman vezir-i azamlığa Sadaret Kaymakamı İsmail Paşa'yı ve şeyhülislamlığa Debbağzade Mehmet Efendi'yi getirmiş ve bazı zorba ileri gelenlerini taşra görevlerine tayin

¹⁷⁰ "Üzerimize gelürler ise ceng iderüz" didiklerinde yeni odalar yeniçerileri dahi birer beşer Sancağ-ı şerîf altına gelmeye başladılar. "Niçün sancağa karşı durup pâdişâha âsî olup murdâr oluruz. Bâri sancak altında bulunalım" deyü çorbacılar ve odabaşılar dahi ağalardan yüz çevirüp sarâyâ geldiklerinde..", *Mür'it- Tevarih*, s. 165

¹⁷¹ Kantemir, III, s.169

¹⁷² Uzunçarşılı, III, s.507

ederek hemen yerlerine gitmelerini emretmiştir.¹⁷³ Sultan Süleyman yeni vezir-i azamdan bütün asi ve zorbabaşların yakalanarak cezalandırılmalarını emretmiş, İsmail Paşa da bu emre istinaden zorbaları cezalandırmaya başlamıştır.¹⁷⁴ Sonunda zorba bölükbaşlar ve yandaşlarının öldürüleceği yolunda çıkan fetva ve ferman üzerine zorbalı dağılmışlardır. Daha sonra *sancak-ı şerif* altında toplanan kalabalığa vezir-i azam, şeyhülislam, kazaskerler ve yeniçeri ağalığına yapılan atamalar ile zorbabaşların durumu bildirilmiştir. Kalabalık tayinleri onaylamış ve ocak ağaları da kapıkulların padişaha bağlılığını bildirmiştir.¹⁷⁵ Sonuç olarak kapıkullarının çıkardıkları isyanlardan belki de en şiddetlisi olan bu ayaklanma Eylül 1687'den Mart 1688'e kadar yaklaşık altı ay boyunca şehirde anarşi havası estirmiş ve isyan bilhassa esnaf ve halkın karşı isyanı sayesinde, zor da olsa bastırılabilmiştir. Nihayet, cephedeki asker tarafından çıkarılan ve başkente kadar uzanan isyan hareketi bastırılabilmiş, Zinkeisen'in ifadesiyle yavaş yavaş huzur geri gelmiştir.¹⁷⁶ Böylece cephede başlayan bir isyan hareketi İstanbul'da hitama ermiş ve bilhassa bir emirin başlattığı karşı hareket ile durdurulabilmiştir. İsyanın bastırılmasından sonra, askeri isyanların klasik vechelerinden olarak asiler ve onların kışkırtıcısı olan elebaşlarının öldürülerek ya da sürgün edilerek uzaklaştırılması ve önemli mevkiler için atamalar gerçekleştirilmiştir.¹⁷⁷

Sonuç

¹⁷³ *Tarih-i İsâzâde*, s. 209, Hammer, VI, s. 1820, Özcan, "Süleyman II", s. 76, Jorga'ya bakılırsa yeniçeriler sürgüne gönderilmesine neden oldukları Köprülüzade Mustafa Paşa'yı geri istemişlerdir. *A.g.e.*, IV, s. 198

¹⁷⁴ "Bundan sonra İsmail Paşa merdane hareketler edüp, zorbaları ve ser-bölükleri ke'l-adem eyledi.", *Tarih-i İsâzade*, s. 209

¹⁷⁵ Dimitri Kantemir, bu gelişmelerden sonra ortalığın durulduğunu fakat bir süre sonra, İsmail Paşa'nın padişahın emriyle asileri ortadan kaldırmaya başlaması üzerine yeniçerilerin Ortacami'de toplanarak Sultan Süleyman ve sadrazamını öldürmek üzere ayaklandıklarını söylemektedir. Hayatını tehlikede gören Sultan Süleyman ise Köprülü Fazıl Mustafa Paşa'nın tavsiyesi üzerine tüm suçu sadrazamının üzerine atmış ve bu gailiyi bahane ederek İsmail Paşa'yı azletmiştir. *A.g.e.*, III, s.170

¹⁷⁶ *Büyük Osmanlı Tarihi*, V, s. 101-2, Finkel, *a.g.e.*, s.274-5, "zorbalı katl olunmağla gavgı def olup mekanlı mekanına gitdi..", Şemdanizade, *Mür'it- Tevarih*, s. 242

¹⁷⁷ Uzunçarşılı'nın da belirttiği gibi Kaymakam Köprülü Fazıl Mustafa Paşa vezir-i azam olduktan sonra ocaklar itaat altına alınmış ve Belgrad geri alınarak Avusturyalılar Tuna'nın öte yakasına atılmıştır. *Kapıkulu Ocakları*, I, s.513

1687 ayaklanması Osmanlı tarihinin en şiddetlilerinden birisi ve pek çok açıdan diğer isyanlarla benzerlikler göstermektedir. Seferde oldukları halde Süleyman Paşa'nın girişimlerine tepki olarak ortaya çıkan ayaklanma IV. Mehmed'in hal'ine neden olmuştur. Sultan Mehmed'in aşırı av merakı ve devlet işleriyle gereğince ve yeterince ilgilenmemesi devlet erkânı ve halk nezdinde ağır eleştirilere neden olmuştur. Bunun yanında 39 yıllık iktidarının son demlerinde işler iyice kötüleşmiş, Macaristan'da mağlup olan ordu ayaklanmış, devletin ileri gelenleri padişahın tahttan uzaklaştırılmasını sesli bir biçimde telaffuz etmeye başlamışlar ve sonuç olarak taht değişimi yaşanmıştır.

İsyan cephede çıkmış, ordunun İstanbul'a gelmesi ise olayın farklı bir mecraya sürüklenmesine neden olmuştur. Olaylar savaş meydanını terk ederek İstanbul'a gelen kapıkullarının serkeşliklerinde ileriye giderek sonu olmayan isteklerde bulunmaları ve şehri yağma ve talan etmeleri şeklinde gelişmiştir. Kapıkullarının, IV. Mehmed'in hal'i de dahil olmak üzere pek çok isteği yerine getirilmişse de onlar isteklerine ve dolayısıyla isyanlarına son vermemişlerdir. Dolayısıyla haklı bile olsalar asilerin, istekleri yerine getirildikten sonra kışlarına çekilmeleri gerekmektedir. Yeniçeri ve sipahilerin ittifak halinde olmaları ise isyanın büyüklüğünde önemli bir etken olmuştur. Daha önceki benzer isyanlarda yeniçerileri sipahilere ya da sipahileri yeniçerilere karşı kullanan hükümet, bu ocakların işbirliği halinde olmasından dolayı isyanı bastırmakta zorlanmıştır. Diğer taraftan asilerin ayaklanmalarına ulemâ sınıfını ve halkı da dahil etmeleri ise kesin sonuca ulaşmak ve ihtilâllerinin meşruluğunu sağlamak düşüncesinden ileri gelmiştir.

Ayaklanmanın başka bir boyutu ya da sona ermesindeki kritik gelişme ise asilerin yağmasından muzdarip olan peygamber soyundan gelme bir emirin başlattığı karşı ayaklanma olmuştur. Bu gelişmenin *Sancak Vak'ası* şeklinde isimlendirilmesi, söz konusu emirin-ki kendisi yağlıkçı yani mendil satan bir esnaftır-bir sopaya beyaz bir mendil bağlaması ve şehir halkı ve dükkanları yağmalanan esnafın bu emirin etrafında toplanarak saraya gelmeleri ve padişahın *sancak-ı şerifi* çıkartmalarını istemelerinden ileri gelmektedir. Sonuç olarak askerin cepheden imparatorluğun başkentine uzanan ayaklanmasının bastırılmasında, başka bir ayaklanma-halk/esnaf karşı ayaklanması-kritik bir öneme sahip olmuştur. Burada son olarak şunu belirtmek

gerekir. Merkezde veya taşrada cereyan eden bir isyan hareketi, salt iç politikada değil dış politik gelişmelerde de zafiyet yaratmaktadır. Nitekim, 1687-1688 isyanı padişah değişikliği ya da bazı devlet görevlilerinin azil ve katillerine yol açmış, başkentte kısa süreli bir anarşi ortamı yaratmıştır. Bu meselenin bir yönüdür. Diğer taraftan güçlkle bastırılan isyan, düşmanların harekete geçmesine ve bunun neticesinde önemli bir toprak kaybına da sebep olmuştur. Hammer'in (s.1820) ifadesiyle "İçinde sürekli kargaşalıklar çıktığını görmek imparatorluğun düşmanları için son derece elverişli bir durum meydana getiriyordu; zira bu isyanlarda ordu sınıra yürüyecek yerde payitahta doğru harekete geçiyordu ve Hristiyanlarla savaşmak için kullanılacak silahlar, müminlerin halifelerine çevriliyordu." Nitekim isyan süresince bilhassa Avusturya'nın bazı önemli kaleleri ele geçirerek Belgrad'a kadar geldikleri görülecektir. Sonuç olarak denilebilir ki, iç politikadaki olumsuz gelişmelerin dış politikaya etkisi her zaman menfi şekilde olmuştur. Devletin başlıca düşmanları, askeri ayaklanmalar özelinde imparatorluğun içine düştüğü bu sıkıntılı dönemleri fırsata çevirerek derhal harekete geçmiş ve imparatorluğun sınırlarını geriye doğru daraltmak yolunda adımlar atmışlardır. Bu aynı zamanda sultanı zorunlu olarak barışçıl bir siyaset izlemeye sevk etmiştir.

Kaynakça

Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekayiname*, Haz. Fahri Ç. Derin, Çamlıca yay., İstanbul, 2008.

Afyoncu, Erhan vdl., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri İsyanlar Ve Darbeler*, Yeditepe yay., İstanbul, 2010.

Aktaş, Murat, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri Darbeler", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 37, Van, 2017, ss. 295-315

Alderson, A. D., *Osmanlı Hanedanının Yapısı*, Çev. Şefaettin Severcan, İz yay., İstanbul, 1998.

Altınay, Ahmet Refik, *Felaket Seneleri (1683-1699)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2010.

Anonim Osmanlı Tarihi, haz. Abdülkadir Özcan, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2000.

Baysun, M. Cavid, "Mehmet IV", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt VII, Milli Eğitim Bakanlığı yay., İstanbul, 1987.

Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Cilt III, Türkiye yay., İstanbul, 1972.

Çiçek, Kemal, "II. Viyana Kuşatması ve Avrupa'dan Dönüş", *Türkler*, C. XIX, Yeni Türkiye yay., Ankara, 2002, ss. 746-764

Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Zübde-i Vekayiat*, haz. Abdülkadir Özcan, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara, 1995.

Finkel, Caroline, *Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı (1300-1923)*, Timaş yay., 2014.

Emecen, Feridun, "Osmanlı Hanedanına Alternatif Arayışlar Üzerine Bazı Örnekler ve Mülahazalar", *İslam Araştırmaları Dergisi*, S.6, İstanbul, 2001, ss.63-76

Goodwin, Godfrey *Yeniçeriler*, Çev. Derin Türkömer, Doğan yay., İstanbul, 2008.

Hammer, J. Von, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, Cilt VI, haz. Mümin Çevik, Üçdal yay., İstanbul, 2010.

Itzkowitz, Norman, *Osmanlı İmparatorluğu ve İslamî Gelenek*, Çev. İsmet Özel, Çıdam yay., İstanbul, 1989.

İlgürel, Mücteba, "Yeniçeriler", *İslam Ansiklopedisi*, C.XIII, Milli Eğitim Bakanlığı yay., İstanbul, 1986, ss. 385-395

İnalcık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ*, çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi yay., İstanbul, 2005.

İnalcık, Halil, "Osmanlı Padişahı", *AÜSBF Dergisi*, C.XIII, Sayı: 4, Ankara, 1958, ss.68-79

İsâzâde ABDULLAH, *Tarih-i İsâzâde*, Haz. Ziya Yilmazer, İstanbul Fetih Cemiyeti yay., İstanbul, 1996.

Jorga, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Nilüfer Epçeli, Cilt I-V Yeditepe y, İstanbul, 2009.

Kantemir, Dimitri, *Osmanlı Devleti'nin Yükselişi Ve Çöküşü*, Cilt III, çev. Özdemir Çobanoğlu, Kültür Bakanlığı yay., Ankara, 1980.

Katgı, İsmail, *Maktûl Şeyhülislâmlar*, İz yay., İstanbul, 2013.

Majer, Hans Georg, "Bavyera ve İstanbul'da İzleri Olan Bir Osmanlı Sadrazamı: Sarı Süleyman Paşa", *Osmanlı İstanbul'u Sempozyumu-III*, İstanbul, 2015, ss.19-51

Mantran, Robert, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, I, çev. M. Ali Kılıçbay-Enver Özcan, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara, 1990.

Mehmet Halife, *Tarih-i Gilmani*, haz. Kamil Su, Kültür Bakanlığı 1000 Temel Eser, İstanbul, 1976.

Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l- Vukuat*, C. I-IV, haz. Neşet Çağatay, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara, 1992.

Özcan, Abdulkadir, "Süleyman II", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt XXXVIII, İstanbul, 2010, ss.75-80

Özcan, Abdülkadir, "Sarı Süleyman Paşa", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. Ek.2, Türkiye Diyanet Vakfı yay., İstanbul, 2016, s.541-544

Özçelik, İsmail, "Katip Çelebi'nin Penceresinden Osmanlı Devlet ve Toplum Hayatına İlişkin Bazı Düşünceler", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. II, Sayı: 2, 2007, ss.216-247

Öztuna, Yılmaz, *Osmanlı Devleti Tarihi*, Cilt I-II, Kültür Bakanlığı yay., Ankara, 1998.

Sarıcaoğlu, Fikret, "Siyavuş Paşa", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt: XXXVII, Ankara, 2009, ss.313-315

Palmer, Alan, *Osmanlı İmparatorluğu: Son Üç Yüz Yıl*, Bilgin yay., İstanbul, 1995.

Ricaut, Paul, *Osmanlı İmparatorluğunun Halihazırının Tarihi (17. Yüzyıl)*, Çev.Halil İnalıcık-Nihan Özyıldırım, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara, 2012.

Shaw,Stanford, *Osmanlı İmparatorluğu Ve Modern Türkiye*, Cilt I, E yay., İstanbul, 1982 .

Silahtar Fındıklılı Mehmet Ağa, *Zeyl-i Fezleke*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, haz. Nazire Karaçay Türkal, Doktora Tezi, İstanbul, 2012.

Sumner, B.H., *Büyük Petro ve Osmanlı İmparatorluğu*, Çev. Bengi Özbilen, TDAV Yay., İstanbul, 1993.

Şem'danizade Fındıklılı Süleyman Efendi'nin *Mir'üt- Tevarih Adlı Eserinin (180b-345a) Tahlil Ve Tenkidi Metni*, Haz. Mustafa Öksüz, MSGSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2009.

Tayyazade Ata, *Osmanlı Saray Tarihi: Tarih-i Enderun*, C.II, Haz. Mehmet Arslan, Kitabevi yay., İstanbul, 2010.

Tolstoy'un Gizli Raporlarında Osmanlı İmparatorluğu, Notlandıran ve Önsöz: M.R. Arunova- F.S. Oreşko, Çev. İbrahim Allahverdi, Yay. haz. İlyas Kamalov, Yeditepe yay., İstanbul, 2009.

Turan, Mustafa, "II. Viyana Muhasarası:Osmanlı Devleti'nde Siyasi, Askeri ve İdari Çözölme", *Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi Dergisi*, S.9, ss. 389-429.

Türek, Ahmet-Derin, Fahri Ç., "Feyzullah Efendi'nin Kendi Kaleminden Hal Tercümesi", *İÜEF Tarih Dergisi*, Sayı:24, İstanbul, 1970, ss.69-92

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, III, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara, t.y.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Kapıkulu Ocakları*, I-II, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara, 1943.

Werner, Ernst, *Büyük Bir Devletin Doğuşu*, Çev. Yılmaz Öner, Alan yay., İstanbul, 1988.

Zinkeisen, Johan Wilhelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 5, Yeditepe yay., Çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul, 2011.